

An Anthropological Analysis of Family and Fertility Systems from the Perspective of Tehran Citizens: A Comparative Study of Tehran Municipality Districts 3 and 19

Monireh. Nourirraj¹, Mohamadsadegh. Farbod^{2*}, Fariba. Mireskandari²

¹ PhD Student in Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

² Assistant Professor, Department of Social Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: moh.farbod@iauctb.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Nourirraj, M., Farbod, M., & Mireskandari, F. (2024). An Anthropological Analysis of Family and Fertility Systems from the Perspective of Tehran Citizens: A Comparative Study of Tehran Municipality Districts 3 and 19. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 3(5), 438-465.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The present study aimed to provide an anthropological analysis of transformations in the family system and the factors shaping fertility attitudes and behaviors among citizens of Davoodieh in Tehran Municipality District 3 and Khaniabad-e Now in District 19. A qualitative comparative ethnographic design was employed. The participants consisted of 30 married residents selected through purposive and snowball sampling, with 15 in-depth interviews conducted in each neighborhood. Data were collected through in-depth and semi-structured interviews, informal conversations, field observations, field notes, and the construction of family genealogies. The materials were analyzed using thematic analysis and continuous comparison between the two research settings. The findings indicated that families in both neighborhoods had moved from extended, kinship-oriented, and relatively large arrangements toward nuclear, couple-centered, planned, and low-fertility structures. Children were no longer primarily regarded as economic contributors, sources of parental support in old age, or instruments for preserving marital stability. Instead, they were understood as the focus of long-term emotional, educational, developmental, and financial investment. Economic insecurity, rising housing, education, and childcare costs, women's employment and higher education, unequal distribution of domestic responsibilities, uncertainty about the future, social-media influence, concerns about health and bodily changes, and increasingly demanding standards of parenthood were the major factors limiting childbearing. Despite the socioeconomic differences between the two neighborhoods, the one-child or two-child family model predominated in both settings. In Khaniabad-e Now, concerns centered more strongly on meeting basic needs, whereas in Davoodieh, maintaining educational quality, welfare standards, and social status was more prominent. The genealogies also confirmed an intergenerational decline in family size and an increase in delayed marriage, childlessness, and one-child families. Overall, low fertility may be interpreted as an adaptive family strategy for managing contemporary economic, social, and cultural conditions, although its widespread adoption may generate significant long-term demographic consequences.

Keywords: Family, Fertility, Childbearing, Anthropology of Kinship, Lifestyle, Genealogy, Tehran

EXTENDED ABSTRACT

The family is one of the most enduring institutions through which individuals acquire social identities, emotional attachments, cultural values, gender roles, and expectations concerning marriage, parenthood, and intergenerational responsibility. Anthropological approaches emphasize that family and kinship cannot be reduced to biological descent because societies organize marriage, reproduction, caregiving, inheritance, and mutual obligations through culturally constructed rules and meanings (Brown & McIlwraith, 2020). In Iranian society, the family has historically functioned as a principal setting for socialization, emotional support, economic cooperation, cultural transmission, and the reproduction of religious and moral values (Farbod, 2016). Nevertheless, the structure and functions of the Iranian family have undergone substantial transformations as a result of urbanization, higher education, women's employment, economic instability, changing gender expectations, and the expansion of digital media. The transition from extended to nuclear family arrangements has reduced daily intergenerational interdependence and concentrated many economic and caregiving responsibilities within the marital unit (Hashemi, 2012). Simultaneously, rising age at marriage, delayed first birth, increasing childlessness, and the spread of one-child and two-child families indicate a broader demographic transformation in the country (Jafari Bai, 2019). Childbearing should therefore be understood not merely as a biological event or a demographic outcome but as a culturally mediated decision formed within a network of economic resources, kinship expectations, religious beliefs, marital relations, lifestyle aspirations, and perceptions of the future. Research conducted in Tehran has demonstrated that financial pressures, employment conditions, educational aspirations, concerns about childrearing, and uncertainty about the future strongly influence fertility decisions (Chamani et al., 2016). Moreover, declining fertility does not necessarily indicate that children have lost their emotional or symbolic value; rather, it suggests that the criteria for responsible parenthood have become more demanding and that families increasingly evaluate their ability to provide intensive care, high-quality education, psychological support, and long-term economic security before deciding to have a child or an additional child.

The theoretical framework of the study was grounded primarily in anthropological functionalism, according to which social institutions must be examined through the needs they satisfy and the relationships they maintain with the wider cultural system. From this perspective, the family performs interconnected reproductive, educational, emotional, protective, economic, and socializing functions, but the relative importance of these functions changes across historical and social contexts. Anthropological theory maintains that cultural practices acquire meaning through their relationship with the larger institutional order rather than in isolation (Fakouhi, 2012). In contemporary urban families, many former economic, educational, and protective functions have been transferred to schools, health services, welfare institutions, and labor markets, while emotional companionship, intensive childrearing, and investment in children's future have become more central. This transformation has changed the meaning of children from contributors to household production or guarantors of parental support in old age into long-term recipients of financial, educational, and emotional investment. Economic approaches to fertility similarly suggest that families increasingly balance the number of children against the expected quality of care and opportunities provided to each child (Mehrabani, 2013). As socioeconomic development increases, parents may choose fewer children while allocating more resources to education, health, housing, and cultural capital (Ziaei Bigdeli et al., 2018). Economic insecurity also extends beyond current poverty, because families evaluate employment stability, inflation, future housing costs, educational expenses, and the

likelihood of their children's future economic independence (Abbasi & Khani, 2013). Lifestyle changes constitute another major dimension of fertility decline, as education, career advancement, leisure, travel, bodily autonomy, personal development, and self-realization have become increasingly important elements of urban identity (Moltafat et al., 2020). Women, in particular, may seek to combine motherhood with professional, educational, and personal identities rather than accepting a model of total self-sacrifice. The body itself becomes a socially meaningful field through which health, beauty, femininity, control, and social identity are negotiated (Sayarpour, 2014). Religious beliefs and kinship values remain influential, but they are increasingly reinterpreted through the language of planning, parental competence, and responsibility rather than operating as unconditional commands for high fertility (Razeghi Nasrabad & Modiri, 2015).

The present study aimed to analyze anthropologically how residents of two socially and economically contrasting neighborhoods in Tehran understand changes in the family system and make decisions about fertility. A qualitative comparative ethnographic design was employed in Davoodieh, located in Municipality District 3, and Khaniabad-e Now, located in Municipality District 19. These neighborhoods were selected purposefully because they represent distinct urban contexts in terms of socioeconomic position, housing conditions, access to services, patterns of public-space use, neighborhood interaction, and lifestyle. Khaniabad-e Now has experienced significant physical and residential transformation within the southern urban fabric of Tehran (Bani Hashemi et al., 2013), whereas Davoodieh represents a more affluent environment characterized by greater access to private educational, recreational, and cultural resources. Thirty in-depth interviews were conducted, including fifteen interviews in each neighborhood. Participants were recruited through purposive and snowball sampling, with initial contacts made in parks, public spaces, and neighborhood cultural settings. Data were collected through in-depth and semi-structured interviews, informal conversations, participant-oriented observation, field notes, and the collaborative construction of family genealogies. Interview questions addressed family structure, marital experience, ideal number of children, reasons for childbearing or postponement, employment, housing, education, religious beliefs, gender preference, bodily health, kinship support, and perceptions of children's future. The interviews were designed as narrative conversations rather than standardized question-and-answer sessions, allowing participants to explain their experiences through memories, examples, proverbs, and descriptions of relatives. The genealogical diagrams provided visual evidence concerning marriage, childlessness, one-child families, and intergenerational changes in family size. Data analysis involved repeated reading of interview materials, the identification of meaning units, thematic coding, comparison of observational and genealogical evidence, and the organization of findings into broader categories. These categories included the transformation of the meaning of children, rationalization of fertility decisions, economic insecurity, intensive parenting, responsibility, women's autonomy, media influence, religion, gender preference, and intergenerational fertility decline.

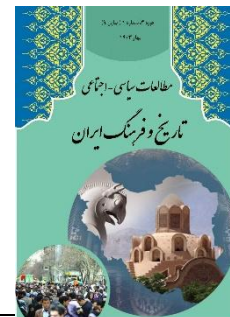
The findings indicated substantial differences between the two neighborhoods in social interaction and the expression of family concerns, yet they also revealed a strong convergence toward low fertility. In Khaniabad-e Now, neighborhood ties were more visible in public spaces, women frequently formed small conversational groups in parks, children played in local streets, and participants more readily introduced neighbors or relatives for subsequent interviews. In Davoodieh, public-space use appeared more individualized and scheduled, with residents engaging in exercise, cycling, or walking while using

headphones, and extended neighborhood conversations were less common. Despite these contrasts, one or two children were regarded as the most manageable and desirable family size in both settings. The economic logic underlying this preference differed by class position. Participants in Khaniabad-e Now emphasized immediate expenses such as rent, food, clothing, childcare, school supplies, healthcare, and unstable employment. Participants in Davoodieh more often referred to private or multilingual schools, extracurricular courses, independent bedrooms, travel, future housing, and maintaining a desired standard of living. Thus, limited fertility was associated with basic economic protection in one setting and with preserving educational and lifestyle quality in the other. Previous studies have similarly shown that fertility preferences are shaped by a combination of socioeconomic position and culturally defined expectations regarding children's future (Ghasemi et al., 2014). Participants in both neighborhoods rejected the traditional assumption that having a child necessarily strengthens a troubled marriage. They argued that children could not repair an unhealthy relationship and might instead become involved in existing conflicts. This finding corresponds with evidence that fertility intentions are related to marital quality but that childbearing is not commonly viewed as a reliable strategy for resolving marital problems (Modiri & Ghazi Tabatabaei, 2018). Children were rarely described as future economic supporters or as instruments for preserving family lineage. Instead, they were seen as vulnerable individuals requiring sustained emotional attention, educational investment, psychological care, and financial preparation. This transformation may be summarized as a shift from the child as a family resource to the child as an intensive parental project.

Responsibility and fear of inadequate parenting were among the most recurrent themes. Even financially secure participants sometimes postponed or rejected childbearing because they believed that long working hours, limited emotional availability, or an unequal division of domestic labor would prevent them from caring properly for a child. Women's accounts were particularly important in this regard. Many women valued motherhood but rejected the idea that a good mother should abandon education, employment, friendships, health, and personal aspirations. They compared themselves with mothers of previous generations who had devoted nearly all their time to children and later expected strong emotional compensation from them. Women's increased awareness of personal identity and autonomy has become an important component of contemporary family change (Azad Armaki & Zahiriniya, 2019). Where husbands participated minimally in childcare and domestic work, women described exhaustion, confinement, and reluctance to have another child. Social media further intensified these pressures by circulating highly curated images of ideal homes, children's rooms, birthday celebrations, fashionable clothing, educational activities, and physically attractive motherhood. Such images created shared standards of successful parenting across social classes, even though access to the required resources remained unequal. Cultural and social capital influence attitudes toward childbearing by shaping what parents consider necessary for a child's successful development (Kaveh Firouz, 2017). Concerns about pregnancy, bodily change, postpartum depression, physical weakness, and loss of personal time also affected women's fertility decisions. Pregnancy was experienced through the interaction of medical knowledge, family advice, cultural practices, and social expectations (Barcellos, 2011). Religious participants continued to describe children as divine blessings, but they combined faith in providence with an emphasis on effort, planning, and responsible parenting. Similarly, overt son preference had declined, yet subtle traces remained in expressions such as "heir," in different forms of affection, and in unequal expectations regarding daughters' and sons' futures. Traditional gender preferences may therefore persist

in everyday language and behavior even when explicitly rejected ([Saeidi Madani & Foroutan, 2011](#)). The three selected genealogies reinforced the interview findings by showing a clear contrast between older generations with three, four, or five children and younger generations characterized by delayed marriage, childlessness, one-child families, and occasional two-child families.

In conclusion, the study demonstrates that fertility decline in the two Tehran neighborhoods is not the outcome of a single economic, cultural, or individual factor but the product of an interconnected transformation in the family system. Families remain emotionally important, and children continue to possess considerable symbolic and affective value, yet the conditions under which adults consider parenthood acceptable have become more demanding. Childbearing is increasingly evaluated in relation to housing, employment, emotional readiness, marital cooperation, women's autonomy, bodily health, educational expectations, media-driven standards, and uncertainty about the future. Class differences shape the language and immediate content of these concerns, but both affluent and less affluent families may arrive at the same preference for one or two children. The genealogies confirm that this preference has already altered the structure of kinship networks across generations. From a functional perspective, low fertility can be understood as an adaptive family strategy for balancing limited time, resources, health, and parental responsibilities, even though its widespread adoption creates long-term demographic challenges for society. Population policies should therefore move beyond temporary financial incentives and moral exhortation. Effective support requires stable employment, affordable housing, accessible childcare, reduced educational costs, parental leave for both mothers and fathers, protection of women's career continuity, postpartum health and psychological services, and a more equitable distribution of caregiving within households. Policies must also recognize that families in private, informal, and insecure employment are often less protected than public-sector employees. Understanding fertility through the lived experiences of families can help replace simplified explanations with policies that address the actual institutional and cultural conditions under which reproductive decisions are made.

تحلیل مردم‌شناختی نظام خانواده و باروری از نگاه شهروندان شهر تهران: مطالعه تطبیقی مناطق ۳ و ۱۹ شهرداری تهران

منیره نوری رج^۱، محمدصادق فرید^۲، فریبا میراسکندری^۲

۱. دانشجوی دکتری مردم‌شناسی واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: moh.farbod@iauctb.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

نوری رج، منیره، فرید، محمدصادق، و میراسکندری، فریبا. (۱۴۰۳). تحلیل مردم‌شناختی نظام خانواده و باروری از نگاه شهروندان شهر تهران: مطالعه تطبیقی مناطق ۳ و ۱۹ شهرداری تهران. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۳(۵)، ۴۶۵-۴۳۸.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

هدف پژوهش حاضر، تحلیل مردم‌شناختی دگرگونی‌های نظام خانواده و عوامل مؤثر بر نگرش و رفتار باروری شهروندان دو محله داوودیه در منطقه ۳ و خانی‌آباد نو در منطقه ۱۹ شهرداری تهران بود. پژوهش با رویکرد کیفی و روش مردم‌نگارانه تطبیقی انجام شد. مشارکت‌کنندگان شامل ۳۰ نفر از ساکنان متأهل دو محله بودند که به صورت هدفمند و با بهره‌گیری از روش گلوله‌برفی انتخاب شدند؛ به گونه‌ای که در هر محله ۱۵ مصاحبه عمیق انجام گرفت. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساخت‌یافته، گفت‌وگوهای غیررسمی، مشاهده میدانی، یادداشت‌برداری و ترسیم تبارنامه گردآوری و با استفاده از تحلیل مضمون و مقایسه مستمر داده‌های دو میدان بررسی شدند. یافته‌ها نشان داد که خانواده در هر دو محله از ساختاری گسترده، خویشاوندمحور و پرجمعیت به ساختاری هسته‌ای، زوج‌محور، برنامه‌ریزی‌شده و کم‌فرزند گرایش یافته است. فرزند دیگر عمدتاً نیروی اقتصادی، تضمین‌کننده حمایت والدین در سالمندی یا عامل استحکام زندگی زناشویی تلقی نمی‌شود، بلکه به مثابه موضوعی برای سرمایه‌گذاری بلندمدت عاطفی، آموزشی، تربیتی و اقتصادی تعریف می‌شود. ناامنی اقتصادی، افزایش هزینه‌های مسکن، آموزش و مراقبت، اشتغال و تحصیلات زنان، نابرابری در تقسیم مسئولیت‌های خانوادگی، نگرانی نسبت به آینده، تأثیر رسانه‌های اجتماعی، توجه به سلامت و بدن و افزایش استانداردهای والدگری از مهم‌ترین عوامل محدودکننده فرزندآوری بودند. با وجود تفاوت طبقاتی دو محله، الگوی یک یا دو فرزند در هر دو میدان غلبه داشت؛ هرچند در خانی‌آباد نو تأمین نیازهای پایه و در داوودیه حفظ کیفیت آموزشی، رفاهی و موقعیت اجتماعی برجسته‌تر بود. تبارنامه‌ها نیز کاهش تعداد فرزندان، افزایش تجرد، بی‌فرزند و تک‌فرزند را در نسل جدید تأیید کردند. در مجموع، کم‌فرزند را می‌توان راهبردی خانوادگی برای سازگاری با شرایط جدید دانست که در سطح کلان پیامدهای مهم جمعیتی به همراه دارد.

کلیدواژگان: خانواده، باروری، فرزندآوری، انسان‌شناسی خویشاوندی، سبک زندگی، تبارنامه، شهر تهران

مقدمه

خانواده یکی از بنیادی‌ترین نهادهای اجتماعی است که حیات فردی و جمعی انسان در بستر آن آغاز می‌شود و بخش مهمی از هویت، ارزش‌ها، نقش‌ها، روابط عاطفی و شیوه‌های مشارکت اجتماعی افراد در درون آن شکل می‌گیرد. با وجود حضور تاریخی و تقریباً جهان‌شمول خانواده، این نهاد ساختاری ایستا و تغییرناپذیر ندارد، بلکه صورت‌ها، کارکردها و روابط درونی آن متناسب با شرایط اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی هر جامعه دگرگون می‌شود. انسان‌شناسی خانواده نشان می‌دهد که ازدواج، خویشاوندی، فرزندآوری، انتقال نسب و تقسیم مسئولیت‌های خانوادگی صرفاً بر بنیاد ضرورت‌های زیستی شکل نگرفته‌اند، بلکه در هر جامعه از طریق مجموعه‌ای از قواعد، هنجارها، باورها و نمادهای فرهنگی سازمان می‌یابند (Farbod, 2016). از این منظر، خویشاوندی را نمی‌توان فقط حاصل پیوندهای خونی یا زیستی دانست؛ زیرا این نظام از طریق نام‌گذاری روابط، تعیین مسئولیت‌ها، تعریف حدود حمایت و مراقبت و مشخص کردن جایگاه هر عضو در شبکه خانوادگی، به زندگی اجتماعی نظم می‌بخشد (Brown & McIlwraith, 2020). خانواده در جامعه ایرانی نیز همواره یکی از مهم‌ترین زمینه‌های بازتولید فرهنگی، انتقال ارزش‌ها، جامعه‌پذیری کودکان، تنظیم روابط زناشویی و تأمین حمایت‌های عاطفی و اقتصادی بوده است؛ بااین‌حال، تحولات چند دهه اخیر نشان می‌دهد که ساختار و کارکردهای این نهاد به‌طور گسترده تحت تأثیر شهرنشینی، گسترش آموزش عالی، تغییر الگوهای اشتغال، توسعه ارتباطات، تحول ارزش‌های جنسیتی و افزایش نااطمینانی اقتصادی قرار گرفته است (Azad Armaki, 2016). این تغییرات تنها در نوع مناسبات میان زن و شوهر یا والدین و فرزندان محدود نمانده، بلکه به بازتعریف معنای ازدواج، فرزند، مادری، پدری و مسئولیت خانوادگی انجامیده است.

فرزندآوری، در نگاه نخست، ممکن است کنشی طبیعی و زیستی تصور شود، اما در عمل تصمیم درباره داشتن یا نداشتن فرزند، زمان تولد نخستین فرزند، فاصله میان تولدها و تعداد مطلوب فرزندان در شبکه‌ای پیچیده از معانی اجتماعی و فرهنگی اتخاذ می‌شود. زنان و مردان در خلأ درباره باروری تصمیم نمی‌گیرند، بلکه تصمیم آنان با تجربه‌های خانوادگی، شرایط اشتغال، وضعیت مسکن، کیفیت رابطه زناشویی، برداشت از آینده، انتظارات خویشاوندان، باورهای دینی، تعریف موفقیت و تصویر ذهنی از والدگری مطلوب در ارتباط است. پژوهش‌های انجام‌شده در شهر تهران نشان داده‌اند که دشواری‌های اقتصادی، دغدغه تربیت، هزینه مراقبت و آموزش، اشتغال زنان و نگرانی نسبت به آینده فرزندان از مهم‌ترین عناصر مؤثر بر گرایش‌های باروری هستند (Chamani et al., 2016). افزون بر این، کاهش باروری را نمی‌توان صرفاً به افزایش هزینه‌های زندگی نسبت داد؛ زیرا خانواده‌های برخوردار نیز ممکن است به دلیل بالا رفتن استانداردهای تربیتی، آموزشی و رفاهی، تعداد فرزندان خود را محدود کنند. یافته‌های مربوط به تمایلات فرزندآوری در ایران نشان می‌دهد که الگوی مطلوب بسیاری از زوجها از خانواده‌های پرجمعیت فاصله گرفته و به خانواده‌های یک یا دوفرزندی نزدیک شده است (Foroutan & Karami, 2016). این تحول بیانگر آن است که ارزش فرزند از میان نرفته، بلکه منطق پذیرش و پرورش او تغییر کرده و فرزند بیش از گذشته به موضوعی برای برنامه‌ریزی دقیق، سرمایه‌گذاری بلندمدت و مسئولیت‌پذیری گسترده تبدیل شده است.

دگرگونی خانواده ایرانی را باید در نسبت با گذار از خانواده گسترده به خانواده هسته‌ای و کاهش بخشی از کارکردهای سنتی خانواده بررسی کرد. در گذشته، خانواده گسترده علاوه بر حمایت عاطفی، واحدی اقتصادی و تولیدی محسوب می‌شد و اعضای آن در شبکه‌ای از وابستگی‌های متقابل زندگی می‌کردند. حضور چند نسل در یک ساختار خانوادگی، تقسیم مراقبت از کودکان میان زنان خانواده، اشتغال خانوادگی، حمایت سالمندان از نسل جوان و اتکای متقابل خویشاوندان، هزینه‌های فرزندآوری را در میان جمع گسترده‌تری توزیع می‌کرد. با تغییر الگوی خانواده و گسترش سکونت نומکان، بخش عمده مسئولیت‌های اقتصادی، تربیتی و مراقبتی بر دوش زن و شوهر قرار گرفته است.

گذار از خانواده گسترده به خانواده هسته‌ای با تغییر در الگوهای اقتدار، تقسیم کار، محل سکونت و شیوه انتقال ارزش‌ها همراه بوده است (Hashemi, 2012). این وضعیت موجب شده است فرزندآوری به تصمیمی خصوصی‌تر و زوج‌محورتر تبدیل شود و نقش خانواده‌های مبدأ در تعیین تعداد فرزندان کاهش یابد، هرچند فشارها، توصیه‌ها و انتظارات خویشاوندی همچنان در برخی خانواده‌ها حضور دارند. شبکه خویشاوندی هنوز می‌تواند در استحکام خانواده هسته‌ای و تأمین حمایت‌های عاطفی و عملی نقش ایفا کند (Shabanpour et al., 2018)، اما میزان دسترسی خانواده‌ها به این حمایت و تمایل آنان به استفاده از آن در میان مناطق و طبقات مختلف شهری یکسان نیست.

هم‌زمان با تغییر ساختار خانواده، ارزش‌های مرتبط با ازدواج و فرزندآوری نیز تغییر کرده‌اند. خانواده ایرانی همچنان از اعتبار فرهنگی فراوانی برخوردار است، اما تعریف افراد از یک خانواده موفق بیش از گذشته با کیفیت رابطه، رضایت زناشویی، استقلال فردی، مشارکت متقابل و توانایی تأمین شرایط مطلوب برای فرزندان پیوند خورده است. مطالعات بین‌نسلی نشان می‌دهد که نظام ارزشی نسل‌های جدید در مقایسه با نسل‌های پیشین، تأکید بیشتری بر انتخاب فردی، رضایت شخصی و کیفیت روابط دارد (Afshar Kohan & Rezaeian, 2018). افزایش فردگرایی به این معنا نیست که افراد الزاماً خانواده را نفی می‌کنند، بلکه آنان می‌کوشند خانواده را با اهداف فردی، تحصیلات، شغل، اوقات فراغت و نیازهای روانی خود هماهنگ سازند. گسترش اشکال جدید فردگرایی در میان گروه‌های تحصیل‌کرده و طبقات شهری، انتظارات تازه‌ای از زندگی مطلوب ایجاد کرده است (Ghaderi & Alghouneh, 2017). در این چارچوب، فرزندآوری هنگامی پذیرفته می‌شود که زوجین احساس کنند می‌توانند آن را بدون از دست دادن کامل استقلال، امنیت اقتصادی، پیشرفت شغلی و رضایت شخصی مدیریت کنند. برای بسیاری از زنان، مادری دیگر تنها هویت اجتماعی قابل‌پذیرش نیست و آنان در کنار آن، هویت شغلی، تحصیلی و فردی مستقلی برای خود قائل‌اند.

تحولات فرهنگی و ارزشی از طریق رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی سرعت بیشتری یافته است. رسانه‌ها تصاویری از خانواده موفق، خانه مطلوب، بدن زیبا، تربیت علمی کودک، امکانات آموزشی و شیوه‌های مصرفی جدید ارائه می‌دهند و افراد خود را با این تصاویر مقایسه می‌کنند. در این شرایط، والدگری به فعالیتی پیچیده و پرهزینه تبدیل می‌شود که نیازمند دانش، زمان، پول و حضور عاطفی گسترده است. سبک زندگی جدید، انتخاب‌های باروری را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر قرار می‌دهد. رابطه میان سبک زندگی و کاهش باروری نشان می‌دهد که افزایش گرایش به تحصیلات، اشتغال، مصرف فرهنگی، مراقبت از بدن و برنامه‌ریزی فردی می‌تواند زمان فرزندآوری را به تعویق اندازد یا تعداد فرزندان را کاهش دهد (Moltafat et al., 2020). رسانه‌ها در عین حال تفاوت‌های طبقاتی را از میان نمی‌برند؛ بلکه ممکن است فشار روانی ناشی از فاصله میان زندگی واقعی و تصویر مطلوب را افزایش دهند. خانواده‌ای که توانایی مالی محدودی دارد، با الگوهای مواجهه می‌شود که بر مدرسه خاص، اتاق مستقل، پوشاک متنوع، کلاس‌های آموزشی و جشن‌های پرهزینه تأکید می‌کنند و در نتیجه ممکن است فرزندآوری بیشتر را با ناتوانی در ایفای نقش والد مطلوب برابر بدانند.

ابعاد اقتصادی تصمیم باروری نیز جایگاه مهمی در تجربه خانواده‌های شهری دارد. ناامنی شغلی، تورم، افزایش هزینه مسکن، هزینه مراقبت از کودک و بی‌ثباتی درآمد موجب می‌شود زوجین نسبت به آینده خود و فرزندانشان با احتیاط بیشتری تصمیم بگیرند. پژوهش درباره ناامنی اقتصادی و باروری نشان داده است که هنگامی که خانواده‌ها آینده اقتصادی را پیش‌بینی‌ناپذیر و منابع در دسترس را ناکافی تلقی می‌کنند، تمایل آنان به فرزندآوری یا داشتن فرزند بیشتر کاهش می‌یابد (Abbasi & Khani, 2013). در رویکردهای اقتصاد باروری نیز فرزندآوری در ارتباط با هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم، فرصت‌های شغلی زنان، سطح تحصیلات و ترجیح خانواده میان تعداد و کیفیت فرزندان بررسی می‌شود (Mehrabani, 2013). با افزایش سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی، خانواده‌ها ممکن است منابع بیشتری در اختیار

داشته باشند، اما هم‌زمان هزینه مورد انتظار آنان برای پرورش هر فرزند نیز افزایش می‌یابد. به همین دلیل، رابطه توسعه و باروری خطی و ساده نیست و افزایش رفاه می‌تواند با کاهش تعداد فرزندان و افزایش سرمایه‌گذاری بر کیفیت آنان همراه شود (Ziaei Bigdeli et al., 2018). تحول نگرش به فرزندآوری در جامعه ایران با تغییرات جمعیتی گسترده‌تری همراه است. کاهش مولید، افزایش سن ازدواج، گسترش تجرد، افزایش فاصله ازدواج تا تولد فرزند و رشد خانواده‌های تک‌فرزند یا فاقد فرزند از نشانه‌های تغییر سیمای جمعیتی خانواده ایرانی هستند. بررسی تحول خانواده از طریق شاخص‌های جمعیتی نشان می‌دهد که خانواده ایرانی در دهه‌های اخیر کوچک‌تر شده و الگوی باروری آن از خانواده پرجمعیت به باروری محدود انتقال یافته است (Jafari Bai, 2019). این تغییرات پیامدهایی در سطح کلان دارند؛ زیرا کاهش مستمر باروری می‌تواند در بلندمدت موجب افزایش سهم سالمندان، کاهش نیروی کار و فشار بر نظام‌های حمایتی شود. با این حال، شناخت این مسئله تنها از طریق آمارهای جمعیتی ممکن نیست. آمار نشان می‌دهد که باروری کاهش یافته، اما برای فهم چرایی این کاهش باید به روایت‌های افراد، منطق تصمیم‌گیری آنان، تجربه روزمره خانواده، روابط خویشاوندی و معانی فرهنگی فرزند توجه کرد. رویکرد مردم‌شناختی می‌تواند میان سطح کلان تغییرات جمعیتی و سطح خرد تجربه زیسته خانواده پیوند برقرار کند و نشان دهد که چگونه تورم، رسانه، بدن، اشتغال، دین، طبقه و روابط خانوادگی در گفتار و عمل روزانه افراد با یکدیگر ترکیب می‌شوند.

شهر تهران به دلیل تنوع اقتصادی، فرهنگی و فضایی خود، میدان مناسبی برای مطالعه تفاوت‌ها و شباهت‌های الگوهای خانوادگی است. مناطق مختلف تهران تنها از نظر درآمد یا قیمت مسکن متفاوت نیستند، بلکه نوع استفاده از فضای عمومی، شبکه روابط همسایگی، سبک مصرف، الگوی آموزش، شیوه نمایش هویت و میزان دسترسی به خدمات نیز در آن‌ها تفاوت دارد. محله داوودیه در منطقه ۳ و محله خانی‌آباد نو در منطقه ۱۹ دو فضای شهری با موقعیت‌های متفاوت اقتصادی و اجتماعی هستند. پژوهش درباره بافت خانی‌آباد نشان داده است که این محله در معرض تغییرات کالبدی، توسعه درونی و دگرگونی الگوهای سکونت قرار داشته است (Bani Hashemi et al., 2013). در سوی دیگر، داوودیه در بخش برخوردارتر شهر قرار گرفته و سبک زندگی، امکانات آموزشی و الگوی مصرف ساکنان آن با بسیاری از محله‌های جنوبی تفاوت دارد. مقایسه این دو محله امکان می‌دهد بررسی شود که آیا تفاوت طبقاتی به تفاوت در تعداد مطلوب فرزندان و معنای فرزندآوری منجر می‌شود یا عوامل مشترک شهری، گروه‌های متفاوت را به الگوی مشابه کم‌فرزندی سوق می‌دهند.

هدف این پژوهش تحلیل مردم‌شناختی نظام خانواده و باروری از نگاه شهروندان دو محله داوودیه و خانی‌آباد نو است. این پژوهش می‌کوشد ساختار و کارکردهای خانواده در تجربه مشارکت‌کنندگان، معنای فرزند در جامعه شهری امروز، دلایل تأخیر یا محدودکردن فرزندآوری، نقش وضعیت اقتصادی و اجتماعی، تأثیر سبک زندگی و رسانه، جایگاه باورهای مذهبی و نشانه‌های تغییر نسلی باروری را بررسی کند. پرسش اصلی آن است که شهروندان این دو محله دگرگونی خانواده و عوامل مؤثر بر تصمیم‌های باروری را چگونه تفسیر می‌کنند. همچنین بررسی می‌شود که شباهت‌ها و تفاوت‌های دو محله در زمینه نگرش به فرزند، مسئولیت والدگری، حمایت خویشاوندی، ترجیح جنسیتی و آینده‌نگری چیست و تبارنامه‌های خانوادگی چه تصویری از تغییر تعداد فرزندان در نسل‌های مختلف ارائه می‌کنند. اهمیت این بررسی در آن است که به جای تقلیل مسئله باروری به متغیری اقتصادی یا جمعیت‌شناختی، آن را در پیوند با کل نظام خانواده و جهان معنایی کنشگران مطالعه می‌کند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

انسان‌شناسی خانواده و خویشاوندی بر این اصل استوار است که روابط خانوادگی، اگرچه با تولد، ازدواج و تولیدمثل ارتباط دارند، صرفاً مجموعه‌ای از روابط طبیعی و زیستی نیستند. هر جامعه از طریق فرهنگ خود تعیین می‌کند که چه کسانی خویشاوند محسوب می‌شوند، نسبت‌ها چگونه نام‌گذاری می‌شوند، مسئولیت مراقبت از کودک بر عهده چه کسی است، ازدواج با چه کسانی مجاز یا ممنوع است و منابع مادی

و عاطفی چگونه میان اعضا توزیع می‌شوند. مطالعه خانواده در انسان‌شناسی از مشاهده صورت‌های متنوع زندگی خانوادگی آغاز می‌شود و تلاش می‌کند منطق درونی این صورت‌ها را در ارتباط با کل فرهنگ توضیح دهد (Eller, 2015). بر این اساس، خانواده را نمی‌توان تنها با معیارهای حقوقی یا زیست‌شناختی تعریف کرد، بلکه باید تجربه عضویت، تعهد، وابستگی، حمایت، قدرت و هویت را نیز در نظر گرفت. مبانی انسان‌شناسی نشان می‌دهد که نهادها از طریق مجموعه‌ای از قواعد و نمادها رفتار افراد را سامان می‌دهند و درعین حال خود تحت تأثیر کنش روزمره و تغییرات تاریخی بازسازی می‌شوند (Farbod, 2018). خانواده در این معنا هم ساختاری برای تنظیم رفتار و هم فضایی برای تجربه عاطفی و بازتولید معناست.

در جامعه ایرانی، خانواده علاوه بر کارکردهای عمومی، با نظام‌های دینی، اخلاقی و حیثیتی پیوند داشته است. تشکیل خانواده به‌طور سنتی نشانه ورود به بزرگسالی، پذیرش مسئولیت و برخورداری از منزلت اجتماعی تلقی می‌شد و فرزندآوری نیز بخشی طبیعی از زندگی زناشویی به شمار می‌آمد. اما تغییرات اجتماعی چند دهه اخیر موجب شده است که این پیوند ضروری و بدیهی تضعیف شود. ازدواج هنوز برای بسیاری از افراد ارزشمند است، اما الزام به فرزندآوری فوری یا داشتن چند فرزند با پرسش و مذاکره بیشتری مواجه شده است. تحلیل تغییرات فرهنگی در خانواده نشان می‌دهد که ارزش‌های جدید در کنار ارزش‌های سنتی قرار گرفته‌اند و گاه میان آن‌ها تعارض ایجاد می‌شود (Azad Armaki & Zahiriniya, 2019). افراد ممکن است از یک‌سو خانواده و فرزند را ارزشمند بدانند و از سوی دیگر، استقلال، پیشرفت شغلی، رفاه و حق انتخاب شخصی را نیز مطالبه کنند. این هم‌زیستی ارزش‌ها سبب می‌شود تصمیم باروری نه بر اساس یک دستور فرهنگی واحد، بلکه از طریق سنجش و مذاکره میان خواسته‌های گوناگون اتخاذ شود.

چارچوب نظری اصلی پژوهش حاضر کارکردگرایی انسان‌شناختی است. در این رویکرد، هر نهاد اجتماعی در ارتباط با نیازهایی که برآورده می‌کند و نقشی که در تداوم نظام اجتماعی دارد بررسی می‌شود. خانواده از این دیدگاه نهادی است که تنظیم روابط جنسی، تولیدمثل، حمایت از کودکان، جامعه‌پذیری، انتقال فرهنگ، تأمین عاطفی و سازمان‌دهی بخشی از فعالیت‌های اقتصادی را بر عهده دارد. کارکردگرایی بر آن است که عناصر یک فرهنگ را نمی‌توان جدا از شبکه روابطی که در آن قرار دارند تفسیر کرد؛ زیرا هر عنصر در پیوند با کل نظام معنای خود را به دست می‌آورد (Fakouhi, 2012). بنابراین، کاهش باروری را نیز نباید رخدادی مستقل دانست، بلکه باید آن را در ارتباط با تغییر سایر کارکردهای خانواده تحلیل کرد. هنگامی که آموزش کودکان به مدرسه و مؤسسات تخصصی منتقل می‌شود، مراقبت پزشکی به نظام درمانی وابسته می‌گردد، تولید اقتصادی از خانه خارج می‌شود و حمایت سالمندی به حقوق بازنشستگی و نهادهای عمومی واگذار می‌شود، نیاز کارکردی به خانواده بزرگ کاهش می‌یابد. در مقابل، کارکردهای عاطفی، هویتی و تربیتی خانواده برجسته‌تر می‌شوند.

کارکردگرایی همچنین امکان تمایز میان پیامدهای مطلوب و نامطلوب یک تغییر را فراهم می‌کند. کوچک‌شدن خانواده در سطح خرد می‌تواند راهبردی برای حفظ رفاه، کاهش فشار اقتصادی، افزایش کیفیت تربیت و امکان مشارکت بیشتر زنان در اجتماع باشد. خانواده با محدود کردن تعداد فرزندان می‌کوشد میان درآمد، زمان، انرژی و اهداف اعضای خود تعادل برقرار کند. بااین حال، همین راهبرد در سطح کلان می‌تواند به کاهش رشد جمعیت و افزایش سالمندی منجر شود. از این منظر، رفتاری که برای واحد خانواده کارکرد سازگارانه دارد، ممکن است برای نظام جمعیتی پیامدی نامطلوب ایجاد کند. سلامت خانواده نیز به نحوه توزیع نقش‌ها، حمایت اجتماعی، کیفیت رابطه و توانایی اعضا برای پاسخ‌گویی به نیازهای متقابل وابسته است (Panahi, 2012). اگر فرزندآوری بدون تقسیم عادلانه مسئولیت یا بدون منابع کافی صورت گیرد، ممکن است به تعارض، فرسودگی والدین و کاهش کیفیت روابط منجر شود؛ ازاین‌رو زوجها تصمیم باروری خود را با ارزیابی توانایی نظام خانواده برای جذب عضو جدید هماهنگ می‌کنند.

یکی از تحولات مهم خانواده جدید، تغییر معنای فرزند است. در خانواده‌های کشاورزی یا تولیدمحور، فرزندان می‌توانستند در فعالیت اقتصادی مشارکت کنند، از والدین در سالمندی حمایت کنند و قدرت شبکه خویشاوندی را افزایش دهند. در خانواده شهری امروز، کودکی دوره‌ای طولانی از وابستگی، آموزش و مراقبت محسوب می‌شود. فرزند تا سال‌های متعدد نیازمند سرمایه‌گذاری اقتصادی و عاطفی است و ورود او به بازار کار به تأخیر افتاده است. در نتیجه، کارکرد اقتصادی مستقیم فرزند کاهش یافته و ارزش عاطفی و نمادین او افزایش یافته است. مطالعات مربوط به تغییر الگوهای فرهنگی خانواده نشان داده‌اند که با گذار از خانواده گسترده به هسته‌ای، اقتدار سنتی و وابستگی اقتصادی میان نسل‌ها کاهش پیدا می‌کند (Hashemi, 2012). در چنین شرایطی، والدین کمتر فرزند را پشتوانه اقتصادی آینده می‌دانند و بیشتر او را موضوعی برای تحقق عاطفی، هویت خانوادگی و انتقال آرزوهای خود تلقی می‌کنند. این تغییر به ظهور نوعی کیفیت‌گرایی می‌انجامد که در آن موفقیت فرزند، سطح تحصیلات، مهارت‌ها و سلامت روانی او اهمیت بیشتری از تعداد فرزندان پیدا می‌کند.

رویکردهای اقتصادی باروری این کیفیت‌گرایی را با افزایش هزینه مستقیم و هزینه فرصت فرزند توضیح می‌دهند. هزینه مستقیم شامل خوراک، پوشاک، مسکن، درمان، آموزش و تفریح است و هزینه فرصت به درآمد یا زمانی اشاره دارد که والدین، به‌ویژه مادران، در نتیجه مراقبت از فرزند از دست می‌دهند. اشتغال و تحصیلات زنان هزینه فرصت فرزندآوری را افزایش می‌دهد، زیرا خروج موقت یا دائمی از بازار کار ممکن است به کاهش درآمد، توقف پیشرفت شغلی و وابستگی اقتصادی منجر شود. مطالعات مربوط به موقعیت اجتماعی - اقتصادی زوجین نشان می‌دهد که تحصیلات، شغل و موقعیت طبقاتی با الگوهای متفاوت باروری ارتباط دارند (Ghasemi et al., 2014). باین‌حال، تفسیر این رابطه باید از ساده‌سازی پرهیز کند؛ زنان تحصیل کرده ممکن است نه به دلیل مخالفت با مادری، بلکه به دلیل نبود حمایت‌های شغلی، دشواری بازگشت به کار و نابرابری در تقسیم مسئولیت، فرزندآوری را به تأخیر اندازند. همچنین خانواده‌های پردرآمد ممکن است توان تأمین چند فرزند را داشته باشند، اما به دلیل استانداردهای بسیار بالا برای آموزش و رفاه، تعداد فرزندان را محدود کنند.

ناامنی اقتصادی مفهومی گسترده‌تر از فقر است. خانواده ممکن است در زمان حال درآمد قابل‌قبولی داشته باشد، اما به دلیل تورم، ناپایداری بازار کار، تغییر قیمت مسکن و نبود اطمینان نسبت به آینده، احساس امنیت نکند. این ناامنی در تصمیم‌های باروری اهمیت دارد، زیرا فرزندآوری تعهدی بلندمدت است و والدین نمی‌توانند آن را تنها با توجه به درآمد فعلی ارزیابی کنند. پژوهش انجام‌شده درباره ناامنی اقتصادی نشان داده است که نگرانی از آینده شغلی و توانایی تأمین نیازهای فرزند می‌تواند باروری را محدود سازد (Abbasi & Khani, 2013). رابطه توسعه اقتصادی و باروری نیز نشان می‌دهد که افزایش سطح زندگی، به‌طور خودکار افزایش فرزندآوری را به دنبال ندارد؛ زیرا هم‌زمان با افزایش منابع، انتظارات و هزینه‌های تربیت نیز بالا می‌روند (Ziaei Bigdeli et al., 2018). ازاین‌رو، سیاست‌های کوتاه‌مدت مالی ممکن است نتوانند احساس ناامنی را کاهش دهند، زیرا مسئله خانواده‌ها فقط هزینه تولد نیست، بلکه آینده طولانی آموزش، اشتغال و مسکن فرزند است.

سرمایه اجتماعی و شبکه خویشاوندی نیز در تصمیم باروری نقش دارند. خانواده‌ای که از حمایت والدین، خواهران، برادران و همسایگان برخوردار است، ممکن است مراقبت از کودک را آسان‌تر تجربه کند. حمایت خویشاوندی می‌تواند شامل نگهداری از کودک، کمک مالی، انتقال تجربه، حمایت عاطفی و مداخله در بحران باشد. بررسی نقش شبکه خویشاوندی در خانواده هسته‌ای تهران نشان می‌دهد که این شبکه همچنان یکی از منابع مهم حمایت و پایداری خانواده است (Shabanpour et al., 2018). باین‌حال، حمایت خویشاوندی همواره بدون هزینه نیست؛ زیرا ممکن است با کنترل، دخالت یا فشار برای فرزندآوری همراه شود. خانواده‌های جدید گاه خواهان حمایت خویشاوندی‌اند، اما در برابر مداخله در تصمیم‌های خصوصی مقاومت می‌کنند. سرمایه اجتماعی محله‌ای نیز می‌تواند تجربه والدگری را تغییر دهد. محله‌ای که روابط همسایگی قوی، فضاهای عمومی امن و امکان تعامل میان کودکان دارد، بخشی از فشار مراقبت را کاهش می‌دهد؛ درحالی‌که در محله‌های

فردگراتر، والدین ممکن است بیشتر به خدمات خصوصی وابسته شوند. رابطه سرمایه اجتماعی و گرایش به فرزندآوری نشان می‌دهد که اعتماد، حمایت و شبکه روابط می‌تواند احساس توانایی افراد برای تشکیل و گسترش خانواده را تقویت کنند (Rasoulzadeh Aghdam et al., 2016).

سبک زندگی یکی دیگر از محورهای نظری پژوهش است. سبک زندگی مجموعه‌ای از انتخاب‌ها، ترجیحات، شیوه مصرف، الگوی فراغت، مراقبت از بدن، نوع روابط و نحوه نمایش هویت است. افراد از طریق سبک زندگی نشان می‌دهند که چه کسی هستند و چه نوع زندگی را مطلوب می‌دانند. در جامعه شهری جدید، داشتن شغل رضایت‌بخش، ادامه تحصیل، سفر، ورزش، روابط دوستانه و مراقبت از سلامت به بخش مهمی از هویت فردی تبدیل شده است. تحلیل رابطه سبک زندگی و کاهش باروری نشان می‌دهد که افزایش اهمیت برنامه‌های فردی و استانداردهای مصرف می‌تواند گرایش به خانواده کوچک را تقویت کند (Moltafat et al., 2020). این مسئله به‌ویژه درباره زنانی اهمیت دارد که نمی‌خواهند پس از مادرشدن از سایر ابعاد هویت خود صرف‌نظر کنند. فردگرایی جدید لزوماً به قطع روابط خانوادگی منجر نمی‌شود، بلکه به مطالبه توازن میان زندگی خانوادگی و خواسته‌های شخصی می‌انجامد.

بدن در این سبک زندگی جایگاه مهمی دارد. تجربه بارداری و زایمان فقط فرآیندی پزشکی نیست، بلکه با برداشت زنان از هویت، زیبایی، سلامت، کنترل و نقش اجتماعی آنان پیوند دارد. انسان‌شناسی بدن نشان می‌دهد که بدن هم واقعی‌تری زیستی و هم حامل معانی فرهنگی است (Sayarpour, 2014). رسانه‌ها معیارهایی درباره بدن مطلوب ارائه می‌کنند و زنان را در معرض مقایسه دائمی قرار می‌دهند. نگرانی درباره افزایش وزن، تغییرات جسمی، افسردگی پس از زایمان و کاهش توانایی مراقبت از خود می‌تواند بر تصمیم باروری اثر بگذارد. پژوهش مردم‌شناختی تجربه بارداری نشان داده است که زنان بارداری را در شبکه‌ای از روابط اجتماعی، انتظارات خانوادگی و برداشت‌های شخصی تجربه می‌کنند (Barcellos, 2011). همچنین تعامل فرهنگ و مراقبت پزشکی می‌تواند در نحوه درک زنان از زایمان و انتخاب‌های مرتبط با آن تأثیرگذار باشد (Essén et al., 2011). بنابراین، توجه به بدن را نباید صرفاً نشانه تجمل یا فردگرایی خودخواهانه دانست، بلکه باید آن را بخشی از تجربه زیسته و حق زنان بر سلامت و کیفیت زندگی تلقی کرد.

باورهای مذهبی در فرهنگ ایرانی از مهم‌ترین منابع معنا در زمینه خانواده و فرزندآوری هستند. فرزند در آموزه‌های دینی نعمت، امانت و زمینه‌ای برای تداوم نسل تلقی می‌شود و مسئولیت تربیت اخلاقی او اهمیت فراوان دارد. مطالعات انجام‌شده در تهران نشان داده‌اند که دینداری می‌تواند با قصد باروری ارتباط داشته باشد (Razeghi Nasrabad & Modiri, 2015). بااین‌حال، تأثیر دین یکسان و مستقیم نیست. افراد مذهبی نیز تصمیم‌های خود را با شرایط اقتصادی، سلامت، کیفیت رابطه و توانایی تربیت هماهنگ می‌کنند. آموزه‌های دینی درباره فرزندآوری و افزایش جمعیت در متون اسلامی جایگاه روشنی دارند (Soleimanifar, 2015)، اما این آموزه‌ها در زندگی روزمره از طریق تجربه، تفسیر و سازگاری با واقعیت‌های اجتماعی معنا می‌یابند. به همین دلیل، ضرب‌المثل «آن‌کس که دندان دهد نان دهد» ممکن است همچنان مورد پذیرش باشد، اما در کنار آن بر تلاش، برنامه‌ریزی و مسئولیت والدین نیز تأکید شود. سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر دین نیز هنگامی مؤثر خواهند بود که با شرایط واقعی خانواده‌ها و نیازهای آنان هماهنگ باشند (Zare & Hashemi, 2013).

ترجیح جنسیتی یکی دیگر از عناصر فرهنگی مرتبط با باروری است. در خانواده‌های سنتی، فرزند پسر گاه به دلیل انتقال نام، قدرت اقتصادی، حمایت از والدین و تداوم نسب برتر تلقی می‌شد. تغییر نقش‌های جنسیتی و افزایش تحصیلات زنان موجب کاهش آشکار این ترجیح شده است، اما نشانه‌های آن ممکن است در زبان، شوخی‌ها و رفتارهای روزمره باقی بماند. بررسی الگوهای ترجیح جنسیتی نشان داده است که نگرش سنتی به نقش‌های زن و مرد با تمایل بیشتر به فرزندآوری و ترجیح جنس خاص ارتباط دارد (Saeidi Madani & Foroutan, 2011). ضرب‌المثل‌ها نیز بخشی از حافظه فرهنگی جامعه‌اند و می‌توانند نگرش‌های مربوط به زن، مرد و فرزند را بازتاب دهند (Masoumi

(Rahiminejad, 2012). تحلیل آموزه‌های موجود در ضرب‌المثل‌ها نشان می‌دهد که زبان عامه نه تنها ابزار ارتباط، بلکه حامل نظام ارزش‌ها و روابط قدرت است (Shabani, 2020). از این رو، فاصله میان گفتار رسمی برابری خواهانه و رفتارهای ظریف روزمره باید در تحلیل مردم‌شناختی مورد توجه قرار گیرد.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که عوامل متعددی در کاهش باروری ایران نقش دارند. مطالعات شهر تهران بر ترکیب مسائل اقتصادی، نگرانی‌های تربیتی، اشتغال زنان و تغییر نگرش‌ها تأکید کرده‌اند (Chamani et al., 2016). پژوهش درباره زنان تهران نیز نشان داده است که تصمیم‌گیری‌های فرزندان با شرایط اجتماعی، اقتصادی و خانوادگی آنان مرتبط است (Sadeghi & Saraei, 2016). کیفیت زندگی زناشویی می‌تواند بر قصد باروری اثر بگذارد، اما فرزند در خانواده جدید لزوماً ابزاری برای حل تعارض یا تثبیت رابطه نیست (Modiri & Ghazi Tabatabaei, 2018). تغییرات فرهنگی گسترده نیز در کاهش باروری نقش دارند و نسل‌های جدید هنجارهای باروری متفاوتی از والدین خود ایجاد کرده‌اند (Rastegar Khaled & Mohammadi, 2015). سرمایه فرهنگی و اجتماعی نیز بر نگرش افراد به فرزند اثر می‌گذارد و نحوه تصور آنان از آینده و والدگری را شکل می‌دهد (Kaveh Firouz, 2017). با این حال، بخش عمده این مطالعات بر متغیرها و روابط آماری تمرکز کرده‌اند و کمتر به گفتار روزمره، مشاهده محله‌ای، تفاوت شیوه خودارائه‌گری و شواهد تبارنامه‌ای پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد مردم‌نگارانه می‌کوشد این عوامل را نه به صورت جداگانه، بلکه در قالب نظام معنایی خانواده و تجربه زیسته کنشگران تحلیل کند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش مردم‌نگارانه تطبیقی انجام شده است. انتخاب روش مردم‌نگاری بر این مبنا صورت گرفت که مسئله خانواده و باروری تنها با سنجش تعداد فرزندان یا پرسش‌های بسته قابل فهم نیست و برای شناخت آن باید به روایت‌ها، خاطرات، زبان، سکوت، هیجان، کنایه، شیوه حضور افراد در فضای محله و روابط آنان با شبکه خویشاوندی توجه کرد. انسان‌شناسی فرهنگی بر مشاهده دقیق زندگی روزمره و فهم پدیده‌ها از منظر کنشگران تأکید دارد (Lenkeit, 2011). در این رویکرد، پژوهشگر تلاش می‌کند بداند افراد چگونه تجربه خود را معنا می‌کنند، چه واژگانی برای توصیف خانواده و فرزند به کار می‌برند و چگونه میان ارزش‌های متعارض تصمیم می‌گیرند. داده‌های مردم‌نگارانه تنها مجموعه‌ای از پاسخ‌های گفتاری نیستند، بلکه شیوه بیان، مکث، تغییر لحن، خنده، ناراحتی، وضعیت بدن و زمینه‌ای که گفت‌وگو در آن صورت می‌گیرد نیز در تفسیر مورد توجه قرار می‌گیرد. چنین رویکردی به پژوهشگر امکان می‌دهد فاصله میان پاسخ رسمی و تجربه عملی افراد را شناسایی کند.

میدان پژوهش شامل محله داوودیه در منطقه ۳ شهرداری تهران و محله خانی‌آباد نو در منطقه ۱۹ بود. این دو محله به صورت هدفمند و با توجه به تفاوت‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و فرهنگی انتخاب شدند. هدف از این انتخاب، ارائه تصویر آماری از تمام ساکنان شمال و جنوب تهران نبود، بلکه بررسی عمیق نحوه شکل‌گیری نگرش‌های باروری در دو زمینه شهری متفاوت بود. خانی‌آباد نو از نظر بافت شهری، ترکیب سکونت و فرآیندهای توسعه درون‌یافتی ویژگی‌هایی متمایز دارد (Bani Hashemi et al., 2013). در این محله، روابط همسایگی، حضور کودکان و سالمندان در معابر و تشکیل جمع‌های کوچک در فضاهای عمومی به‌طور ملموس‌تری مشاهده شد. در داوودیه، کیفیت مبلمان شهری، نوع فعالیت‌های فراغت، الگوی استفاده فردی از بوستان‌ها و برخورداری از خدمات آموزشی و ورزشی خصوصی برجسته‌تر بود. این تفاوت‌ها به عنوان زمینه تفسیر داده‌ها در نظر گرفته شدند، نه آنکه به تنهایی علت رفتار باروری فرض شوند.

جامعه مشارکت‌کننده شامل شهروندان متأهل و اعضای خانواده‌های ساکن در دو محله بود. در مجموع ۳۰ گفت‌وگوی کامل و عمیق انجام شد که ۱۵ مورد به محله داوودیه و ۱۵ مورد به محله خانی‌آباد نو اختصاص داشت. نمونه‌گیری ابتدا به صورت هدفمند و با حضور در فضاهای عمومی محله، بوستان‌ها و مراکز فرهنگی انجام شد و سپس از معرفی افراد توسط مشارکت‌کنندگان قبلی و روش گلوله‌برفی استفاده

گردید. در خانی‌آباد نو، روابط نزدیک‌تر همسایگی موجب می‌شد برخی مشارکت‌کنندگان همسایه، دوست یا خویشاوند خود را برای مصاحبه معرفی کنند. در داوودیه، دسترسی به مشارکت‌کنندگان زمان بیشتری نیاز داشت و برخی افراد در آغاز گفت‌وگو با احتیاط بیشتری درباره مسائل خانوادگی سخن می‌گفتند. این تفاوت در شیوه ورود به میدان خود بخشی از داده‌های مردم‌نگارانه تلقی شد، زیرا نحوه اعتمادکردن، تمایل به افشای تجربه خصوصی و شیوه خودارائه‌گری با موقعیت اجتماعی و فرهنگ محله ارتباط داشت.

مصاحبه‌ها به صورت عمیق و نیمه‌ساخت‌یافته انجام شدند. پژوهشگر مجموعه‌ای از محورهای اصلی درباره ساختار خانواده، تجربه ازدواج، تعداد مطلوب فرزندان، دلایل فرزندآوری یا توقف آن، نقش وضعیت اقتصادی، تحصیلات، اشتغال، باورهای دینی، روابط خویشاوندی، ترجیح جنسیتی، سلامت و سبک زندگی در اختیار داشت، اما ترتیب و شیوه طرح پرسش‌ها بر اساس جریان گفت‌وگو تغییر می‌کرد. هدف آن نبود که مصاحبه به پرسش و پاسخ کوتاه تبدیل شود، بلکه مشارکت‌کننده تشویق می‌شد داستان‌ها، خاطرات، مثال‌ها و تجربه‌های نزدیکان خود را بیان کند. در بسیاری از موارد، ارزشمندترین داده‌ها هنگامی به دست آمد که فرد از پاسخ مستقیم فاصله می‌گرفت و موضوع را به صورت درد دل یا روایت شخصی شرح می‌داد. پرسش‌های پیگیرانه برای روشن‌شدن معانی واژه‌هایی مانند «آینده خوب»، «تربیت درست»، «مسئولیت»، «زندگی راحت» و «بچه‌داری سخت» مطرح می‌شدند تا از پذیرش تعاریف کلی و مبهم جلوگیری شود.

مشاهده میدانی ابزار دیگر گردآوری داده بود. پژوهشگر در ساعات متفاوت روز و روزهای عادی و تعطیل در فضاهای عمومی دو محله حضور یافت و الگوی استفاده از پارک، شکل تعامل زنان و مردان، حضور کودکان، فعالیت‌های ورزشی، روابط همسایگی و نحوه گذران اوقات فراغت را ثبت کرد. در بوستان‌های خانی‌آباد نو، در ساعات نخست روز حضور زنان خانه‌دار و تشکیل جمع‌های دوستانه بر روی نیمکت‌ها برجسته بود. در داوودیه، زنان و مردان بیشتر به صورت فردی یا در گروه‌های کوچک، با پوشش ورزشی و ابزارهایی مانند هندزفری به پیاده‌روی می‌پرداختند و توقف طولانی برای گفت‌وگو کمتر مشاهده می‌شد. حضور حیوانات خانگی و دوچرخه‌سواری نیز در این محله بیشتر بود. این مشاهدات به منظور ارزش‌گذاری یا رتبه‌بندی محله‌ها انجام نشد، بلکه برای فهم رابطه میان فضای شهری، سبک زندگی و تجربه خانواده مورد استفاده قرار گرفت.

ترسیم تبارنامه یکی از ابزارهای مهم پژوهش بود. برخی مشارکت‌کنندگان با استفاده از قلم و کاغذ، شبکه خویشاوندی خود را ترسیم کردند و در مواردی که با این روش آشنا نبودند، پژوهشگر همراه آنان نمودار را شکل داد. تبارنامه‌ها اطلاعاتی درباره تعداد فرزندان در نسل‌های مختلف، مجرد، بی‌فرزندی، تک‌فرزندی، ازدواج و روابط نسبی و سببی ارائه کردند. اهمیت این ابزار در آن بود که روایت کلی مشارکت‌کنندگان درباره «کم‌شدن بچه‌ها» را به تصویری قابل مشاهده تبدیل می‌کرد. از منظر مردم‌نگاری مشارکتی، تبارنامه صرفاً سند نهایی نیست، بلکه فرآیند ترسیم آن نیز داده تولید می‌کند؛ زیرا افراد هنگام رسم شبکه خانوادگی درباره جایگاه، موفقیت، تعارض، مهاجرت، ازدواج یا تصمیم‌های باروری خویشاوندان توضیح می‌دهند. تبارنامه‌ها در این پژوهش برای تعمیم آماری استفاده نشدند، بلکه شواهد مکملی برای تحلیل تغییر نسلی فراهم کردند.

بخشی از کار میدانی هم‌زمان با همه‌گیری کرونا انجام شد. محدودیت تجمع، نگرانی از تماس نزدیک و کاهش حضور افراد در برخی فضاهای عمومی، دسترسی به مشارکت‌کنندگان را دشوار ساخت. در نتیجه، بخش قابل‌توجهی از گفت‌وگوهای اولیه در فضای باز بوستان‌ها شکل گرفت و ادامه برخی مصاحبه‌ها با معرفی مشارکت‌کنندگان و در شرایطی امن‌تر انجام شد. شرایط همه‌گیری خود بر گفتار افراد درباره سلامت، امنیت شغلی، آینده و مراقبت خانوادگی اثر گذاشته بود، اما پژوهش حاضر کرونا را به عنوان موضوع مستقل تحلیل نکرد و تنها آن را بخشی از زمینه زمانی گردآوری داده در نظر گرفت.

پس از پایان مصاحبه‌ها، یادداشت‌های میدانی و محتوای گفت‌وگوها مرور و سازمان‌دهی شدند. تحلیل با خواندن مکرر داده‌ها و استخراج واحدهای معنایی آغاز شد. عباراتی که به دلایل فرزندآوری، موانع، معناهای فرزند، تجربه مادری و پدری، تغییر نسلی، اقتصاد، دین، رسانه، بدن، تحصیلات، اشتغال، جنسیت و روابط خویشاوندی مربوط بودند کدگذاری شدند. سپس کدهای مشابه در مقوله‌های گسترده‌تر قرار گرفتند. مقوله‌های اصلی شامل دگرگونی معنای خانواده و فرزند، عقلانی‌شدن تصمیم باروری، ناامنی اقتصادی و آینده‌نگری، کیفیت‌گرایی در والدگری، مسئولیت و تعهد، استقلال و هویت زنان، تأثیر رسانه و سبک زندگی، باورهای دینی، ترجیح جنسیتی و تغییر نسلی باروری بود. در مرحله بعد، داده‌های دو محله با یکدیگر مقایسه شدند تا مشخص شود کدام مضمون‌ها مشترک و کدام صورت‌های بیان و تجربه متفاوت‌اند. برای افزایش اعتبار داده‌ها از چند شیوه استفاده شد. نخست، داده‌های مصاحبه با مشاهدات میدانی و تبارنامه‌ها مقایسه شدند. دوم، یک مضمون تنها بر اساس یک عبارت منفرد پذیرفته نشد و تکرار یا حضور آن در روایت‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت. سوم، موارد متفاوت و خلاف الگوی غالب نیز در تحلیل حفظ شدند تا یافته‌ها به تصویری یکدست و ساده‌شده تبدیل نشوند. چهارم، نقل‌قول‌ها همراه با زمینه کلی مشارکت‌کننده تفسیر شدند و از جداکردن جملات از بافت گفت‌وگو پرهیز شد. معیارهای باورپذیری و تأییدپذیری در پژوهش کیفی نیازمند آن‌اند که مسیر رسیدن از داده خام به تفسیر روشن باشد؛ از این رو ارتباط میان مشاهده، روایت و نتیجه تحلیلی در سراسر یافته‌ها حفظ شد.

ملاحظات اخلاقی شامل آگاه‌کردن مشارکت‌کنندگان از هدف پژوهش، اختیاری‌بودن مشارکت، امکان قطع گفت‌وگو و حفظ محرمانگی اطلاعات بود. نام و نشانی دقیق افراد در متن گزارش نشد و نقل‌قول‌ها با مشخصات کلی مانند سن تقریبی، جنسیت، وضعیت اشتغال یا محله ارائه شدند. در موضوعاتی مانند تعارض زناشویی، ترجیح جنسیتی، نارضایتی از نقش مادری یا اختلاف با خانواده همسر، از پیگیری پرسش‌هایی که موجب ناراحتی یا افشای ناخواسته اطلاعات می‌شد پرهیز شد. هدف پژوهش ارزیابی اخلاقی انتخاب‌های باروری نبود، بلکه فهم دلایل و معانی این انتخاب‌ها از منظر خود افراد بود.

یافته‌ها و بحث

ورود به دو میدان شهری نشان داد که تجربه خانواده و باروری در خلأ رخ نمی‌دهد و فضای محله، کیفیت روابط، شیوه حضور در عرصه عمومی و الگوی مصرف در شکل‌گیری جهان ذهنی افراد مؤثر است. خانی‌آباد نو در مشاهدات میدانی فضایی با حضور آشکارتر روابط همسایگی بود. در برخی کوچه‌ها کودکان و نوجوانان بازی می‌کردند، زنان و سالمندان در مقابل خانه‌ها یا در پارک‌ها با یکدیگر گفت‌وگو داشتند و مشارکت‌کنندگان با سهولت بیشتری افراد دیگر را برای مصاحبه معرفی می‌کردند. در ساعات اولیه روز، بوستان‌های محله به فضایی برای پیاده‌روی و گفت‌وگوی زنان تبدیل می‌شدند و گروه‌های چهار یا پنج‌نفره روی نیمکت‌ها شکل می‌گرفت. این الگو نشان‌دهنده حضور نوعی سرمایه اجتماعی محله‌ای بود که ارتباط‌های غیررسمی و انتقال تجربه را تسهیل می‌کرد. نقش شبکه‌های اجتماعی و خویشاوندی در پایداری خانواده هسته‌ای تهران نیز در مطالعات پیشین مورد تأکید قرار گرفته است (Shabanpour et al., 2018). در داوودیه، حضور در فضای عمومی بیشتر با فعالیت فردی، ورزش، پیاده‌روی سریع، استفاده از هندزفری و برنامه‌ریزی شخصی همراه بود. افراد کمتر برای گفت‌وگوی طولانی توقف می‌کردند و دسترسی به مشارکت‌کنندگان دشوارتر بود. این تفاوت را نمی‌توان به نبود روابط اجتماعی در داوودیه تعبیر کرد؛ بلکه شبکه روابط در این محله ممکن است بیشتر انتخابی، تخصصی و خارج از محدوده همسایگی سازمان یافته باشد.

تفاوت کالبدی و اقتصادی دو محله نیز در روایت‌ها آشکار بود. خانواده‌های داوودیه بیشتر از مدارس چندزبانه، کلاس‌های آموزشی، ورزش تخصصی، اتاق مستقل کودک، سفر و برنامه‌ریزی مالی بلندمدت سخن می‌گفتند. در خانی‌آباد نو، هزینه‌های جاری، شهریه مهدکودک، لوازم‌التحریر، پوشاک، اجاره یا خرید مسکن و امکان تأمین نیازهای روزانه برجسته‌تر بود. با این حال، نتیجه این تفاوت الزاماً به باروری بیشتر در

خانواده‌های مرفه منجر نشده بود. در هر دو گروه، یک یا دو فرزند به‌عنوان تعداد مطلوب یا قابل‌مدیریت مطرح می‌شد. این یافته با مطالعاتی همسوست که نشان داده‌اند توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌تواند هم‌زمان با کاهش باروری همراه شود، زیرا افزایش سطح انتظار از کیفیت زندگی هزینه مورد انتظار هر فرزند را بالا می‌برد (Ziaei Bigdeli et al., 2018). تفاوت طبقاتی بیشتر در تعریف «نیاز ضروری» دیده می‌شد. برای یک خانواده، ثبت‌نام در مدرسه مناسب و تأمین هزینه‌های پایه معیار مسئولیت بود و برای خانواده دیگر، مدرسه چندزبانه، آموزش موسیقی و سفر بخشی از زندگی مطلوب فرزند تلقی می‌شد. بنابراین، کم‌فرزندی در دو محله از مسیرهای متفاوت به نتیجه‌ای مشابه می‌رسید.

یکی از مهم‌ترین یافته‌ها، تغییر معنای فرزند در ساختار خانواده بود. مشارکت‌کنندگان به‌ندرت فرزند را به‌عنوان نیروی کار، پشوانه مالی سالمندی یا عامل حفظ نام و تبار توصیف کردند. حتی در مواردی که نوجوانی در خانی‌آباد نو در ساعات فراغت کار می‌کرد، کار او به‌عنوان ضرورت اصلی تأمین معاش خانواده تعریف نمی‌شد، بلکه کمک محدودی برای هزینه تحصیل یا نیازهای شخصی بود. این وضعیت با تغییر کارکردهای سنتی خانواده و انتقال از ساختار تولیدی به ساختار مصرفی و تربیتی ارتباط دارد. تحول از خانواده گسترده به خانواده هسته‌ای موجب کاهش برخی وابستگی‌های اقتصادی میان نسل‌ها شده است (Hashemi, 2012). فرزند در گفتار مشارکت‌کنندگان بیشتر موجودی بود که والدین باید برای رشد، آموزش، سلامت روانی، آینده شغلی و رضایت او سرمایه‌گذاری کنند. عبارتهایی مانند «همین یک بچه را خوب بزرگ کنم هنر کرده‌ام» یا «اگر نتوانیم نیازهایش را بدهیم چرا بچه بیاوریم» نشان می‌داد که اخلاق والدگری جدید بر توانایی پاسخ‌گویی به مجموعه گسترده‌ای از انتظارات استوار است.

در میان هر دو گروه، تصور سنتی فرزند به‌عنوان عامل استحکام زندگی زناشویی به‌صراحت رد شد. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که تولد فرزند نمی‌تواند رابطه‌ای ناسالم را ترمیم کند و ممکن است تعارضات موجود را پیچیده‌تر سازد. برخی افراد برای توضیح نظر خود به تجربه نزدیکی اشاره کردند که با وجود داشتن فرزند یا فرزندان متعدد در آستانه طلاق قرار گرفته بودند. یک مشارکت‌کننده با اشاره به تغییر شرایط زنان گفت در گذشته زن ممکن بود به دلیل وابستگی اقتصادی، فشار اجتماعی و نبود امکان بازگشت به خانه والدین زندگی نامطلوب را ادامه دهد، اما اکنون «سوختن و ساختن» کمتر پذیرفته می‌شود. مطالعات کیفیت زندگی زناشویی نیز نشان داده‌اند که افراد متأهل از فرزندآوری صرفاً به‌عنوان راهبردی برای بهبود رابطه استفاده نمی‌کنند (Modiri & Ghazi Tabatabaei, 2018). رضایت زناشویی می‌تواند زمینه مطلوب‌تری برای تصمیم باروری فراهم کند (Zare & Safiari, 2015)، اما خود فرزند جایگزین اعتماد، احترام و کیفیت رابطه نیست. این یافته نشان‌دهنده انتقال از منطق «فرزند برای حفظ خانواده» به منطق «خانواده سالم برای پذیرش فرزند» است.

عقلانی‌شدن تصمیم باروری مضمون مشترک دیگری بود. تقریباً همه مشارکت‌کنندگان از مجموعه‌ای از پیش‌شرط‌ها برای فرزندآوری سخن می‌گفتند: مسکن، شغل، درآمد، سلامت جسمی، آمادگی روانی، زمان کافی و توافق زوجین. فرزندآوری به تصمیمی تبدیل شده بود که باید پیش از آن محاسبه و برنامه‌ریزی صورت گیرد. پژوهش‌های مربوط به تمایلات فرزندآوری نیز نشان داده‌اند که الگوی باروری افراد تحت تأثیر ارزیابی شرایط و انتظارات آنان از آینده قرار دارد (Foroutan & Karami, 2016). حتی مشارکت‌کنندگانی که فرزند را نعمتی الهی می‌دانستند، بر ضرورت آمادگی و مسئولیت‌پذیری والدین تأکید داشتند. عقلانی‌شدن به معنای حذف احساس یا باور نبود، بلکه بیانگر آن بود که عاطفه، دین، اقتصاد و برنامه‌ریزی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. زوج‌ها ممکن بود کودکان را دوست داشته باشند و از داشتن فرزند لذت ببرند، اما این علاقه را برای تصمیم به فرزند دوم یا سوم کافی ندانند.

عدد دو در بسیاری از روایت‌ها به‌عنوان الگوی مطلوب مطرح شد. خانواده‌های تک‌فرزند گاه آرزوی فرزند دوم داشتند، اما هزینه، سن والدین، دشواری مراقبت یا تعارض با اهداف شغلی مانع تحقق آن می‌شد. برخی خانواده‌ها نیز تک‌فرزندی را آگاهانه انتخاب کرده بودند و معتقد بودند تمرکز بر یک فرزند کیفیت تربیت را افزایش می‌دهد. خانواده‌ای که در نخستین زایمان صاحب فرزندان دوقلو شده بود، بیان می‌کرد که

با وجود دشواری مراقبت، از این نظر «راحت شده» است که به هدف دوفرزندگی رسیده و دیگر نیازی به تجربه بارداری مجدد ندارد. در موارد محدود سه‌فرزندگی، علاقه شدید به کودک، باور مذهبی و احساس تکلیف در برابر توصیه‌های جمعیتی نقش داشتند. باین‌حال، این خانواده‌ها نیز از دشواری‌های اقتصادی و تربیتی آگاه بودند. مطالعات زنان تهران نیز نشان داده‌اند که نگرش به فرزندآوری تحت تأثیر ترکیبی از عوامل فردی، اقتصادی و خانوادگی است (Sadeghi & Saraei, 2016) و نمی‌توان الگوی کم‌فرزندگی را با یک علت واحد توضیح داد.

نامنی اقتصادی در هر دو محله حضور داشت، اما معنا و سطح آن متفاوت بود. در خانی‌آباد نو، مشارکت‌کنندگان به قیمت خوراک، پوشاک، درمان، مهدکودک، لوازم مدرسه و اجاره مسکن اشاره می‌کردند. برخی زنان می‌گفتند اشتغال آنان پس از تولد فرزند از نظر اقتصادی به‌صرفه نبوده است، زیرا بخش زیادی از درآمد باید صرف مهدکودک یا پرستار می‌شد. در یکی از خانواده‌ها، شوهر پیشنهاد کرده بود زن به‌جای کارکردن و پرداخت درآمدش به پرستار، در خانه بماند و خود از کودک مراقبت کند. این تصمیم اگرچه از نظر حسابداری خانوادگی عقلانی به نظر می‌رسید، پیامدهایی برای استقلال، رضایت شغلی و آینده حرفه‌ای زن داشت. نامنی اقتصادی و دشواری پیش‌بینی آینده از عوامل محدودکننده باروری شناخته شده‌اند (Abbasi & Khani, 2013). در داوودیه، نگرانی از هزینه‌های پایه کمتر بود، اما خانواده‌ها از حفظ سطح رفاه، انتخاب مدرسه مناسب، تأمین مسکن آینده و امکان ادامه سبک زندگی خود سخن می‌گفتند. در اینجا نامنی به معنای ترس از افت موقعیت یا ناتوانی در فراهم کردن بهترین امکانات بود.

کیفیت‌گرایی در والدگری یکی از نقاط مشترک دو محله محسوب می‌شد. والدین خود را موظف می‌دانستند نه تنها نیازهای جسمی، بلکه نیازهای آموزشی، روانی، تفریحی و اجتماعی فرزند را تأمین کنند. آموزش زبان، کلاس‌های هنری، ورزش، مدرسه مناسب، مشاوره و توجه مستمر به پیشرفت تحصیلی از عناصر والدگری مطلوب بودند. برخی مشارکت‌کنندگان نسل کودکی خود را با امروز مقایسه می‌کردند و می‌گفتند در گذشته چند کودک با امکانات محدود بزرگ می‌شدند و انتظارات کمتری داشتند، اما کودکان امروز به دلیل رسانه، مدرسه و مقایسه با همسالان مطالبه‌گرتند. مطالعات چالش‌های فرزندآوری در تهران نیز افزایش هزینه تربیت و پیچیدگی نیازهای کودک را از دلایل مهم محدودیت باروری معرفی کرده‌اند (Chamani et al., 2016). این کیفیت‌گرایی می‌تواند از علاقه و مسئولیت والدین ناشی شود، اما درعین حال فشار روانی شدیدی ایجاد می‌کند؛ زیرا والدین ممکن است هرگونه محدودیت یا ناکامی فرزند را نتیجه کوتاهی خود بدانند.

آینده‌نگری در گفتار خانواده‌ها بسیار فراتر از هزینه‌های زمان حال بود. والدین درباره دانشگاه، شغل، مهاجرت، مسکن و امنیت اجتماعی فرزندان سخن می‌گفتند که هنوز در سنین پیش‌دبستانی بودند. برخی برای کودک حساب بانکی باز کرده و هدایای نقدی او را ذخیره می‌کردند. در داوودیه، برنامه‌ریزی برای تحصیلات بین‌المللی یا مسکن آینده بیشتر مطرح می‌شد و در خانی‌آباد نو نگرانی از توانایی تأمین هزینه دانشگاه و اشتغال فرزند برجسته بود. این آینده‌نگری با نوعی بدبینی نیز همراه بود. جمله «فردا بچه می‌گوید اگر پول نداشتید چرا مرا آوردید» در چند شکل متفاوت تکرار شد و نشان داد والدین خود را در برابر رضایت آینده فرزند پاسخ‌گو می‌دانند. الگوهای اقتصاد باروری توضیح می‌دهند که افزایش هزینه مورد انتظار فرزند موجب ترجیح تعداد کمتر و سرمایه‌گذاری بیشتر بر هر کودک می‌شود (Mehrabani, 2013). خانواده در این وضعیت نه تنها نیاز فعلی، بلکه احتمال قضاوت آینده فرزند را نیز در تصمیم خود وارد می‌کند.

مسئولیت و تعهد از پرتکرارترین مفاهیم مصاحبه‌ها بودند. برخی افراد با وجود وضعیت مالی مناسب، به دلیل نگرانی از مسئولیت فرزندآوری را به تعویق انداخته یا از آن صرف‌نظر کرده بودند. مردی که خود و همسرش ساعت‌های طولانی کار می‌کردند، توضیح می‌داد که کودک به حضور، توجه و مراقبت نیاز دارد و آنان نمی‌خواهند مسئولیتی را بپذیرند که قادر به انجام آن نیستند. این گفتار نشان می‌داد که محدودیت باروری فقط ناشی از میل به مصرف یا رفاه نیست، بلکه ممکن است از اخلاق مسئولیت‌پذیری ناشی شود. خانواده‌ها در جامعه جدید با مجموعه‌ای از معیارهای تخصصی درباره تربیت مواجه‌اند و احساس می‌کنند خطا در فرزندپروری می‌تواند پیامدهای روانی و اجتماعی جدی

داشته باشد. تحلیل روابط والد و فرزند در فرهنگ ایرانی نیز نشان می‌دهد که مراقبت، تربیت، اقتدار و محبت در شبکه‌ای از انتظارات اخلاقی تعریف می‌شوند (Cheraghi, 2018). افزایش آگاهی نسبت به نیازهای روانی کودک، در کنار نتایج مثبت، بار ذهنی والدگری را نیز افزایش داده است.

در روایت زنان، تقسیم نابرابر مسئولیت مراقبت یکی از موانع مهم فرزندآوری بیشتر بود. زنان خانه‌دار می‌گفتند کار آنان در خانه و مراقبت از کودک از سوی همسر به اندازه کافی دیده نمی‌شود. زنی از منطقه ۱۹ توضیح می‌داد که همسرش پس از کار به باشگاه یا دیدار دوستان می‌رود، اما او امکان سپردن کودک به مهد یا پرستار و داشتن زمانی برای خود را ندارد. احساس «اسیر شدن در خانه» در بخشی از روایت‌های زنان دیده می‌شد. در مقابل، زنانی که فرزندان بزرگ‌تری داشتند بر حق خود برای برنامه‌های شخصی و مشارکت همسر در مسئولیت‌های خانوادگی تأکید می‌کردند. این تجربه نشان می‌دهد که افزایش فرزندآوری بدون بازتوزیع کار مراقبتی ممکن است فشار موجود بر زنان را تشدید کند. تغییرات خانواده ایرانی با تغییر انتظارات زنان از نقش همسر و تقسیم مسئولیت همراه است (Azad Armaki, 2016). زنان نسل جدید نقش مادری را می‌پذیرند، اما آن را به عنوان وظیفه‌ای انحصاری و تمام‌وقت که سایر ابعاد هویت آنان را حذف کند، کمتر قبول دارند.

اشتغال و تحصیلات زنان در تصمیم‌های باروری به صورت پیچیده‌ای حضور داشت. برخی زنان شاغل فرزندآوری را تا پایان پروژه، دوره تحصیلی یا تثبیت شغل به تأخیر انداخته بودند. زنی با تحصیلات دکتری و موقعیت دانشگاهی مناسب می‌گفت پس از اتمام پروژه و دوره پس‌دکتری می‌تواند با آرامش بیشتری برای فرزند وقت بگذارد. این تصمیم نشانه مخالفت با مادری نبود، بلکه از تمایل به تجربه مادری با حضور و رضایت بیشتر حکایت داشت. در میان برخی زنان خانه‌دار نیز ادامه تحصیل هدف مهمی بود و تعداد فرزندان به گونه‌ای برنامه‌ریزی شده بود که پس از رسیدن به تعداد مطلوب، امکان بازگشت به تحصیل فراهم شود. مطالعات موقعیت اجتماعی - اقتصادی زوجین نشان می‌دهد که تحصیلات و اشتغال زنان بر زمان‌بندی و تعداد فرزندان اثر دارند (Ghasemi et al., 2014). این اثر تنها اقتصادی نیست، بلکه با افزایش آگاهی، تغییر هویت و تعریف جدید موفقیت زنانه پیوند دارد.

رضایتمندی شخصی در روایت زنان هر دو محله حضور داشت. بسیاری از آنان از سبک زندگی مادران نسل پیشین که تمام عمر و جوانی خود را وقف فرزندان کرده بودند فاصله می‌گرفتند. آنان معتقد بودند فداکاری کامل والدین گاه توقع عاطفی شدید از فرزندان ایجاد می‌کند و استقلال دو نسل را کاهش می‌دهد. زنان می‌خواستند در کنار مادری، به سلامت، ظاهر، روابط دوستانه، شغل و علایق خود توجه کنند. این تغییر با گسترش ارزش‌های فردگرایانه و حق انتخاب شخصی ارتباط دارد (Ghaderi & Alghouneh, 2017). باین حال، فردگرایی در اینجا به معنای بی‌تفاوتی نسبت به خانواده نبود؛ زیرا همین زنان بیش از نسل‌های پیشین درباره کیفیت تربیت و سلامت روان کودک نگران بودند. آنان می‌کوشیدند از الگویی فاصله بگیرند که مادر خوب را با حذف کامل خود تعریف می‌کرد. این تحول نشان می‌دهد که نظام خانواده در حال مذاکره مجدد درباره مرزهای مسئولیت و استقلال است.

رسانه‌های اجتماعی در تغییر معیارهای والدگری و سبک زندگی نقش برجسته‌ای داشتند. تقریباً همه مشارکت‌کنندگان هنگام صحبت از اینستاگرام به نمایش جشن‌ها، پوشاک، اتاق کودک، مراحل رشد، سفر و امکانات آموزشی اشاره کردند. برخی این نمایش‌ها را اغراق‌آمیز و تجملی می‌دانستند، اما در عین حال خود را از تأثیر آن‌ها جدا نمی‌دیدند. رسانه‌ها تصویر گزینش‌شده‌ای از زندگی ارائه می‌کنند که در آن دشواری، خستگی، تعارض و محدودیت کمتر دیده می‌شود و والدین موفق کسانی به نظر می‌رسند که برای هر مرحله رشد فرزند مراسم و امکانات ویژه فراهم می‌کنند. رابطه سبک زندگی و کاهش باروری نشان می‌دهد که الگوهای مصرفی و ارزش‌های جدید می‌توانند انتظارات از فرزندپروری را افزایش دهند (Moltafat et al., 2020). رسانه در هر دو محله حضور داشت، اما توان پاسخ‌گویی به معیارهای آن متفاوت بود.

خانواده‌های کم‌درآمد ممکن بود از ناتوانی در تأمین این امکانات احساس نگرانی کنند و خانواده‌های مرفه‌تر برای حفظ یا ارتقای این سطح، تعداد فرزندان را محدود سازند.

رسانه‌ها همچنین به نوعی همگرایی فرهنگی منجر شده‌اند. خانواده‌هایی با پیشینه طبقاتی متفاوت از واژه‌ها و نگرانی‌های مشابهی درباره کلاس آموزشی، هوش کودک، مدرسه خوب، مهارت زبان، سلامت روان و آینده استفاده می‌کردند. سرمایه اجتماعی و فرهنگی بر نگرش به فرزندآوری اثر دارد (Kaveh Firouz, 2017)، اما رسانه‌ها برخی معیارهای فرهنگی را در میان گروه‌های مختلف مشترک می‌سازند. این اشتراک به معنای از میان رفتن نابرابری نیست؛ برعکس، ممکن است نابرابری را آشکارتر کند، زیرا همه خانواده‌ها از وجود امکانات مشابه آگاه‌اند، ولی امکان دسترسی برابر ندارند. در این شرایط، محدود کردن تعداد فرزندان می‌تواند راهبردی برای نزدیک شدن به معیارهای مشترک زندگی مطلوب باشد.

توجه به بدن و سلامت یکی دیگر از مضامین مهم بود. حدود نیمی از مشارکت‌کنندگان زن، بارداری مکرر را برای سلامت جسمی دشوار می‌دانستند و از مشکلاتی مانند ضعف جسمی، آسیب دندان‌ها، افتادگی شکم، افسردگی پس از زایمان یا کاهش انرژی سخن می‌گفتند. برخی نگران بودند که پس از زایمان نتوانند ظاهر و تناسب بدن خود را بازیابند. انسان‌شناسی بدن تأکید می‌کند که بدن زن تنها موضوع زیست‌شناسی نیست، بلکه در ارتباط با ارزش‌های اجتماعی، هویت و رسانه معنا می‌یابد (Sayarpour, 2014). تجربه بارداری نیز تحت تأثیر روابط خانوادگی و انتظارات اجتماعی شکل می‌گیرد (Barcellos, 2011). بنابراین، نگرانی زنان را نباید صرفاً نتیجه خودشیفتگی یا تجمل دانست. بخشی از این نگرانی به سلامت واقعی، تجربه درد، امکان افسردگی و نیاز به مراقبت پس از زایمان مربوط بود و بخشی دیگر از فشار معیارهای رسانه‌ای درباره بدن آرمانی ناشی می‌شد.

در زمینه بارداری و مراقبت، تفاوت‌هایی میان دو محله مشاهده شد. در خانی‌آباد نو، برخی زنان از توصیه‌های مادران و زنان سالمند خانواده درباره غذا، استفاده از گیاهان، خوردن کاجی یا به‌کاربردن اشیای نمادین برای آرامش مادر و جنین سخن می‌گفتند. آنان ممکن بود از نظر علمی نسبت به این توصیه‌ها تردید داشته باشند، اما انجام آن‌ها را آرامش‌بخش می‌دانستند. در داوودیه، اشاره به مراقبت پزشکی، آزمایش، متخصص و تغذیه برنامه‌ریزی شده بیشتر بود و نشانه‌های آیین‌های سنتی کمتر در گفتار آشکار می‌شد. این تفاوت نشان می‌دهد که تجربه بارداری در پیوند میان دانش پزشکی و دانش خانوادگی شکل می‌گیرد. نقش تغذیه در سلامت و باروری زنان و مردان از نظر پزشکی اهمیت دارد (Alizadeh et al., 2017)، اما مردم‌نگاری نشان می‌دهد که توصیه غذایی علاوه بر کارکرد جسمی، حامل حمایت، محبت و پیوند نسلی است. حتی هنگامی که زن توصیه‌ای سنتی را از نظر علمی ضروری نمی‌داند، پذیرش آن ممکن است احساس مراقبت و امنیت ایجاد کند.

باورهای مذهبی در میان مشارکت‌کنندگان به صورت یکسان عمل نمی‌کردند. افراد مذهبی فرزند را نعمت و امانت الهی می‌دانستند و هنگام بیان دشواری‌های فرزندداری مراقب بودند سخن آنان ناسپاسی تلقی نشود. آنان سختی اقتصادی را انکار نمی‌کردند، اما به برکت و روزی الهی نیز باور داشتند. رابطه دینداری و قصد باروری در تهران در پژوهش‌های پیشین تأیید شده است (Razeghi Nasrabad & Modiri, 2015). بااین حال، حتی مشارکت‌کنندگان مذهبی نیز از مسئولیت، توان تربیت و شرایط زندگی سخن می‌گفتند. ضرب‌المثل «همان کس که دندان دهد نان دهد» در گفت‌وگوها شناخته شده بود و ریشه ادبی آن در بوستان سعدی قرار دارد (Khorramshahi, 2018)، اما پاسخ افراد اغلب با عبارت «از تو حرکت، از خدا برکت» همراه می‌شد. این ترکیب نشان می‌دهد که باور به رزق الهی در جامعه جدید با اخلاق تلاش، برنامه‌ریزی و مسئولیت تلفیق شده است.

برخی مشارکت‌کنندگان مذهبی با تجربه شخصی خود از بهبود وضعیت پس از تولد فرزند، باور به همراه آمدن روزی را تقویت می‌کردند. در مقابل، افراد کمتر مذهبی ضرب‌المثل‌ها و توصیه‌های سنتی را برای شرایط اقتصادی امروز کافی نمی‌دانستند. این تفاوت، دوگانه

ساده مؤمن و غیرمؤمن ایجاد نمی‌کرد؛ زیرا تقریباً همه افراد نوعی محاسبه اقتصادی داشتند. آموزه‌های دینی درباره فرزندآوری و افزایش جمعیت بر ارزش فرزند تأکید دارند (Soleimanifar, 2015)، اما در سطح زندگی روزمره، این آموزه‌ها از خلال شرایط خانوادگی و تجربه فردی تفسیر می‌شوند. سیاست‌هایی که تنها بر تکلیف دینی تأکید کنند، بدون آنکه فشار مراقبتی و اقتصادی خانواده را در نظر بگیرند، ممکن است با تجربه زیسته افراد فاصله داشته باشند.

ترجیح جنسیتی در سطح گفتار آشکار کاهش یافته بود. اغلب مشارکت‌کنندگان می‌گفتند سلامت فرزند برای آنان مهم‌تر از جنسیت است و باورهای مربوط به برتری پسر را قدیمی و نادرست می‌دانستند. با این حال، در برخی روایت‌ها نشانه‌هایی از تداوم پنهان این نگرش وجود داشت. اصطلاح‌هایی مانند «پسر ریشه است»، «پسر قند غسل» یا «ولیعهد» در زبان خانواده‌های بزرگ‌تر باقی مانده بود. برخی زنان توضیح می‌دادند که والدین همسرشان هر دو نوه دختر و پسر را دوست دارند، اما نوع خطاب و میزان نگرانی درباره آنان متفاوت است. الگوهای ترجیح جنسیتی با نگرش‌های سنتی به نقش زن و مرد ارتباط دارند (Saeidi Madani & Foroutan, 2011). تحلیل ضرب‌المثل‌های جنسیتی نیز نشان می‌دهد که زبان عامه می‌تواند سلسله‌مراتب ارزش‌گذاری زن و مرد را بازتولید کند (Masoumi & Rahiminejad, 2012).

در میان ۳۰ گفت‌وگو، تنها بخشی از افراد جنسیت فرزند را برای خود مهم می‌دانستند، اما شمار بیشتری به حساسیت اطرافیان اشاره کردند. این تفاوت میان نگرش فردی و فشار خویشاوندی اهمیت دارد. فرد ممکن است خود را برابری‌خواه بداند، اما در شبکه‌ای زندگی کند که تولد پسر یا دختر واکنش‌های متفاوتی ایجاد می‌کند. در برخی خانواده‌های منطقه ۳، مشارکت‌کنندگان به شدت هرگونه تبعیض را انکار می‌کردند، ولی در شرح امکانات تحصیلی، استقلال یا انتخاب همسر فرزندان نشانه‌هایی از تفاوت مشاهده می‌شد. دختر یکی از خانواده‌ها می‌گفت والدین تحصیل کرده او مدعی برابری‌اند، اما امکانات بیشتری برای برادرش فراهم کرده‌اند. این فاصله میان گفتار و رفتار را می‌توان با مدیریت هویت اجتماعی توضیح داد. افراد برخورداری از مردن و برابری‌خواه معرفی کنند و در نتیجه نسبت به بیان آشکار باورهای سنتی محتاط‌تر باشند، هرچند آثار آن باورها در کنش روزمره باقی مانده باشد.

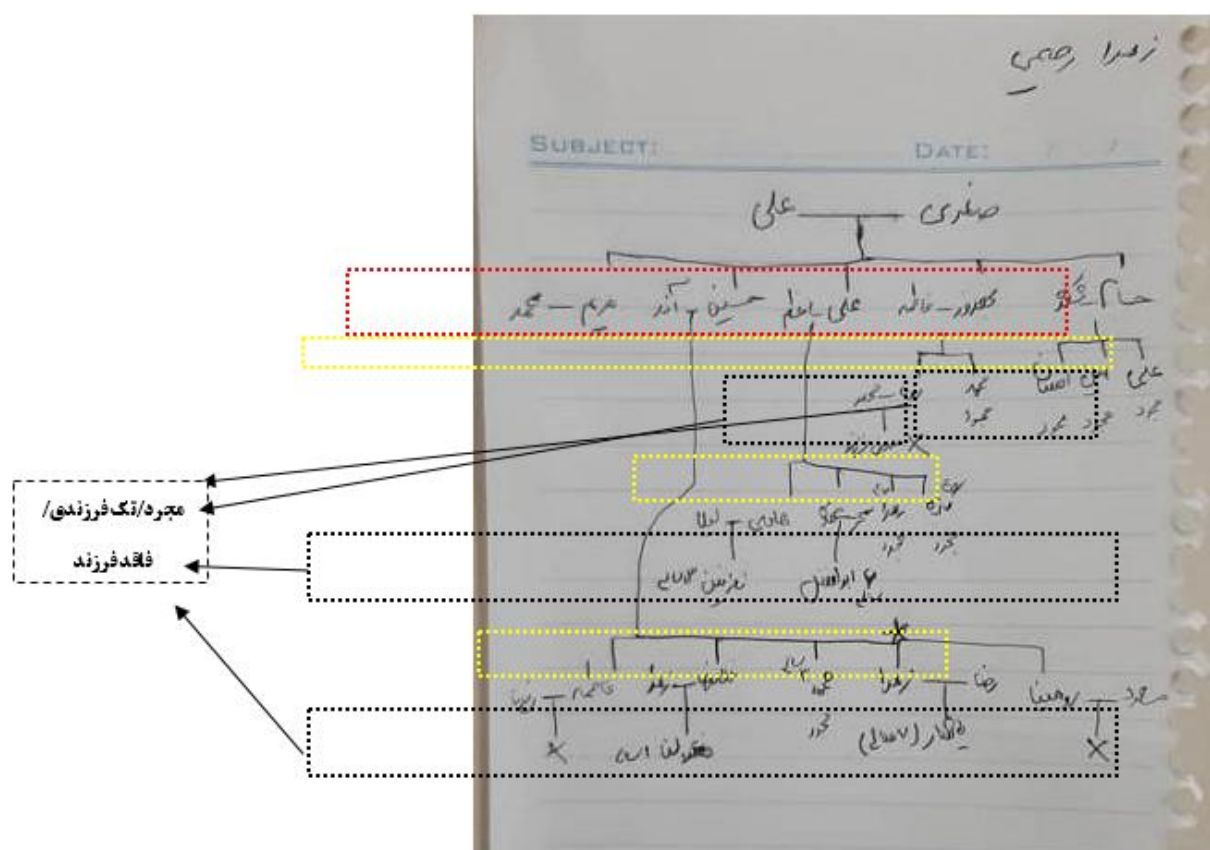
تفاوت شیوه بیان در دو محله یکی از یافته‌های مردم‌نگارانه مهم بود. مشارکت‌کنندگان خانی‌آباد نو معمولاً با صراحت بیشتری ضرب‌المثل، خاطره یا رفتار اطرافیان را بیان می‌کردند. افراد داوودیه در برخی موضوعات، به‌ویژه تبعیض جنسیتی و باورهای سنتی، بیشتر در لفافه سخن می‌گفتند و تلاش داشتند فاصله خود را با نگرش‌های قدیمی نشان دهند. این تفاوت را نباید به صداقت بیشتر یک گروه و نادرستی گروه دیگر تقلیل داد. شیوه خودارائه‌گری بخشی از هویت طبقاتی است. افراد بر اساس تصویری که از جایگاه اجتماعی خود دارند، می‌کوشند تصویری مطلوب از خود ارائه کنند. نظام ارزشی و نگرش به خانواده در میان نسل‌ها و طبقات مختلف با شیوه‌های متفاوتی بیان می‌شود (Afshar Kohan & Rezaeian, 2018). مشاهده مکث، تغییر لحن و تناقض میان اظهارات در تحلیل این بخش اهمیت داشت و نشان داد که مردم‌نگاری می‌تواند لایه‌هایی را آشکار کند که در پرسش‌نامه‌های مستقیم پنهان می‌مانند.

یکی دیگر از مضامین، ظهور مفهوم فرزندسالاری بود. والدین می‌گفتند برنامه‌های خانوادگی، انتخاب محل تفریح، نوع پوشش مادر و حتی روابط اجتماعی گاه تحت تأثیر خواسته یا قضاوت فرزند قرار می‌گیرد. برخی مادران بیان می‌کردند که فرزندان نسبت به ظاهر آنان در برابر همسالان حساس‌اند و از مادر انتظار دارند آراسته و به‌روز باشد. والدین این موضوع را هم نشانه افزایش آگاهی کودکان و هم عاملی برای فشار بیشتر می‌دانستند. کودکان به دلیل دسترسی به رسانه و اینترنت، اطلاعات بیشتری دارند، سؤال‌های پیچیده‌تر می‌پرسند و خود را با دوستان مقایسه می‌کنند. تحلیل روابط والد و کودک در فرهنگ عامه نشان می‌دهد که الگوهای اقتدار و محبت در حال تغییرند (Cheraghi, 2018). در خانواده جدید، اقتدار یک‌طرفه والدین جای خود را تا حدی به مذاکره و پاسخ‌گویی داده است. این تحول می‌تواند به احترام بیشتر به کودک منجر شود، اما والدین را نیز در معرض اضطراب دائمی درباره تأمین رضایت او قرار می‌دهد.

تبارنامه‌ها تصویری روشن از تغییر نسلی باروری ارائه کردند. در نمونه نخست، نسل پیشین شامل خانواده‌هایی با سه، چهار و پنج فرزند بود، درحالی‌که در نسل جدید هفت فرد مجرد، چند زوج فاقد فرزند و چند خانواده تک‌فرزند مشاهده می‌شدند. این تغییر فقط کاهش تعداد فرزندان در خانواده‌های تشکیل‌شده نبود، بلکه افزایش تجرد و تأخیر در تشکیل خانواده را نیز دربر می‌گرفت. بررسی تحول خانواده ایرانی بر اساس شاخص‌های جمعیتی نیز کاهش اندازه خانوار و افزایش صورت‌های جدید زندگی خانوادگی را نشان داده است (Jafari Bai, 2019). تبارنامه به‌عنوان سندی بصری، این روند کلان را در مقیاس یک شبکه خویشاوندی قابل‌مشاهده می‌کرد.

شکل ۱

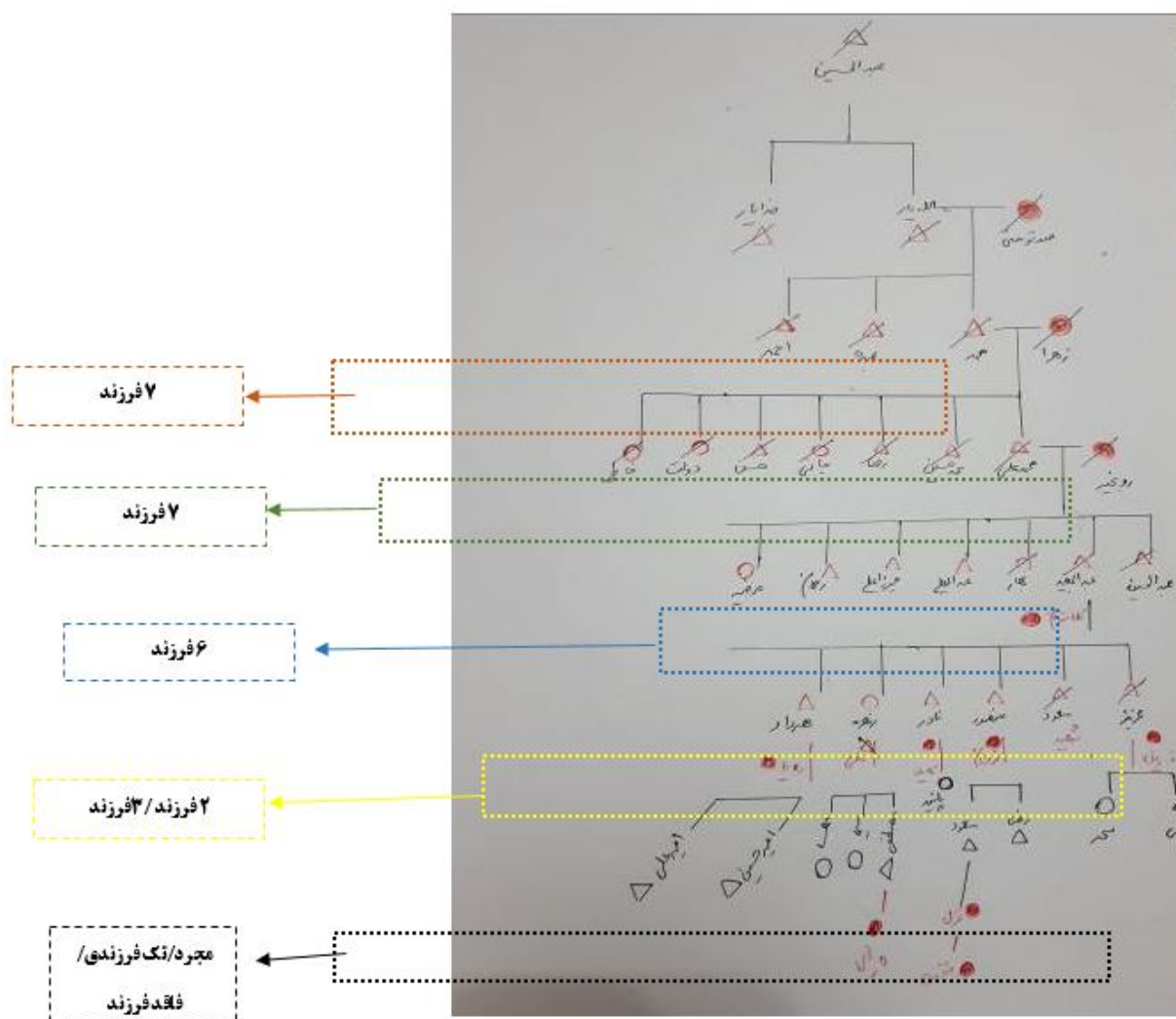
نمونه نخست تبارنامه و کاهش تعداد فرزندان در نسل جدید در مقایسه با نسل پیشین

در نمونه دوم، الگوی مشابهی دیده شد. نسل‌های مسن‌تر غالباً ازدواج کرده و چند فرزند داشتند، اما در نسل جوان‌تر، شمار افراد مجرد و زوج‌های بدون فرزند بیشتر بود. مشارکت‌کننده هنگام ترسیم این شبکه، درباره برخی خویشاوندان توضیح می‌داد که به دلیل تحصیل، مهاجرت، نبود شغل مناسب یا عدم تمایل به پذیرش مسئولیت ازدواج نکرده‌اند. بنابراین، کاهش باروری تنها پس از ازدواج رخ نمی‌دهد، بلکه بخشی از آن نتیجه به‌تعویق افتادن یا عدم وقوع ازدواج است. تغییرات فرهنگی خانواده و کاهش الزام اجتماعی به ازدواج زودهنگام در این روند نقش دارند (Azad Armaki & Zahiriniya, 2019). تبارنامه همچنین نشان می‌داد که فشار سنتی برای ازدواج همچنان وجود دارد، اما توان الزام‌آور آن کاهش یافته و افراد امکان بیشتری برای مقاومت یا تأخیر دارند.

شکل ۲

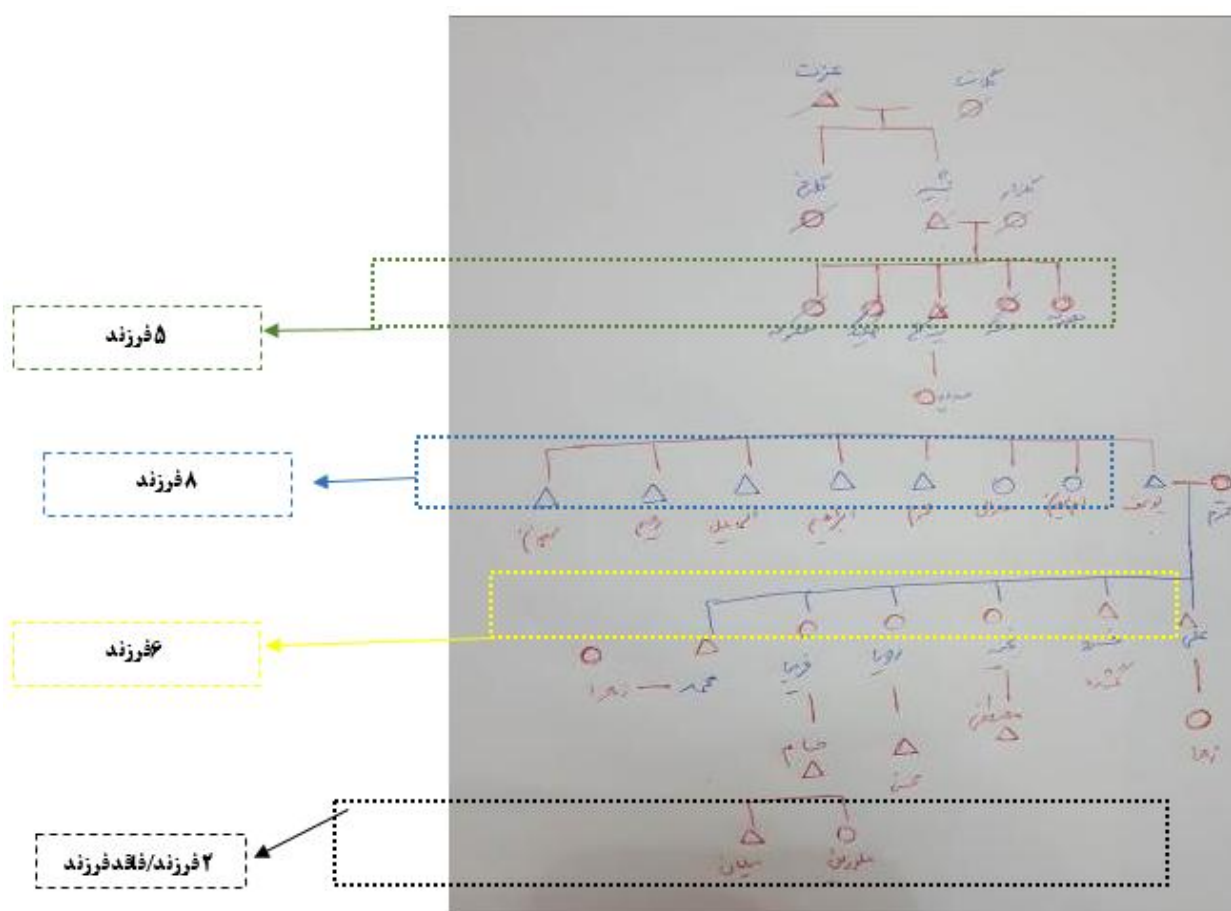
نمونه دوم تبارنامه و افزایش تجرد و خانواده‌های فاقد فرزند در شبکه خویشاوندی

نمونه سوم نیز غلبه زوج‌های فاقد فرزند یا دارای یک فرزند را نشان می‌داد و تنها در یک مورد خانواده دوفرزدی دیده می‌شد. مقایسه این الگو با نسل پیشین، کاهش محسوس باروری را تأیید می‌کرد. این تبارنامه‌ها از دو محله متفاوت انتخاب شده بودند، اما روند مشترکی را نمایش می‌دادند. تفاوت اقتصادی و سبک زندگی، مانع همگرایی در الگوی کم‌فرزدی نشده بود. مطالعات تغییرات فرهنگی و افت باروری در ایران نیز بر شکل‌گیری هنجارهای مشترک کم‌فرزدی در میان گروه‌های اجتماعی تأکید کرده‌اند (Rastegar Khaled & Mohammadi, 2015). تبارنامه‌ها نشان دادند که این هنجار نه فقط در پاسخ‌های مصاحبه، بلکه در ساخت واقعی شبکه خویشاوندی قابل مشاهده است.

شکل ۳

نمونه سوم تبارنامه و غلبه الگوی بی‌فرزندی، تک‌فرزندی و دوفرزندی در نسل جدید

اهمیت تبارنامه‌ها تنها در شمارش فرزندان نبود. مشارکت‌کنندگان هنگام ترسیم آن‌ها درباره اصالت خانوادگی، روابط نزدیک یا قطع‌شده، موفقیت‌های تحصیلی، مهاجرت، طلاق، ازدواج و ویژگی‌های شخصیتی خویشاوندان سخن می‌گفتند. تبارنامه شناسنامه‌ای جمعی بود که افراد از طریق آن جایگاه خود را در شبکه نسبی و سببی تعریف می‌کردند. از منظر انسان‌شناسی، خویشاوندی نظامی برای سازمان‌دهی هویت و مسئولیت است (Farbod, 2016). در این پژوهش، تبارنامه نشان داد که با وجود کاهش تعداد فرزندان، اهمیت هویت خانوادگی کاملاً از میان نرفته است. افراد هنوز خود را با نام، سابقه، روابط و روایت‌های خانواده تعریف می‌کردند، اما تمایل کمتری به بازتولید اندازه خانواده نسل پیشین داشتند. به بیان دیگر، تداوم نمادین خانواده با کاهش بازتولید جمعیتی آن هم‌زمان شده است.

مقایسه کلی دو محله نشان داد که عوامل اقتصادی، فرهنگی و فردی به‌صورت درهم‌تنیده عمل می‌کنند. در خانی‌آباد نو، فشار مستقیم هزینه‌های زندگی، محدودیت دسترسی به خدمات مراقبتی و نقش شبکه همسایگی برجسته‌تر بود. در داوودیه، کیفیت‌گرایی آموزشی، برنامه‌ریزی بلندمدت، فردگرایی و نمایش موقعیت اجتماعی حضور بیشتری داشت. باین‌حال، در هر دو محله فرزندآوری به تصمیمی دشوار و مسئولیت‌محور تبدیل شده بود. خانواده‌های کم‌برخوردار می‌گفتند منابع کافی برای چند فرزند ندارند و خانواده‌های برخوردار معتقد بودند نمی‌توانند کیفیت مطلوب را برای چند فرزند حفظ کنند. این یافته با مطالعاتی هماهنگ است که رابطه باروری و توسعه را متأثر از ترجیح

کیفیت بر کمیت می‌دانند (Ziaei Bigdeli et al., 2018). بنابراین، افزایش درآمد به‌تنهایی تضمین‌کننده افزایش باروری نیست، زیرا استانداردهای فرهنگی والدگری نیز هم‌زمان تغییر کرده‌اند.

از منظر کارکردگرایی، می‌توان گفت خانواده برای سازگاری با شرایط جدید اندازه خود را کاهش داده است. اشتغال زنان، افزایش هزینه مسکن، تخصصی‌شدن آموزش، کاهش حمایت روزمره خویشاوندان و افزایش انتظارات تربیتی، پذیرش فرزندان متعدد را دشوار کرده‌اند. خانواده با انتخاب یک یا دو فرزند می‌کوشد کارکردهای عاطفی، آموزشی و حمایتی خود را با منابع موجود هماهنگ کند. این راهبرد در سطح خانواده می‌تواند منطقی و سازگارانه باشد، زیرا احتمال فرسودگی والدین و محرومیت کودکان را کاهش می‌دهد. اما در سطح کلان، گسترش همین الگو به کاهش باروری و سالمندی جمعیت منجر می‌شود. به این ترتیب، میان عقلانیت خانواده و نیازهای جمعیتی جامعه شکافی ایجاد می‌شود. سیاست‌گذاری هنگامی موفق خواهد بود که این شکاف را درک کند و از سرزنش خانواده‌ها یا تقلیل مسئله به انتخاب فردی پرهیز نماید.

یافته‌ها همچنین نشان دادند که توصیه‌های کوتاه‌مدت یا مشوق‌های محدود مالی نمی‌توانند به‌تنهایی منطق باروری را تغییر دهند. نگرانی خانواده‌ها شامل دوره‌ای طولانی از تولد تا آموزش، اشتغال و مسکن فرزند است. آنان به امنیت شغلی، خدمات مراقبتی، مدرسه قابل‌دسترسی، بیمه، حمایت روان‌شناختی و تقسیم عادلانه مسئولیت نیاز دارند. پژوهش‌های مربوط به چالش‌های فرزندآوری در تهران نیز بر چندبعدی‌بودن موانع تأکید کرده‌اند (Chamani et al., 2016). همچنین کیفیت رابطه زناشویی و همکاری زوجین زمینه مهم تصمیم باروری است (Modiri & Ghazi Tabatabaei, 2018). اگر سیاست افزایش جمعیت تنها بر زن و وظیفه مادری تمرکز کند، بدون آنکه نقش پدر، بازار کار و خدمات عمومی را تغییر دهد، ممکن است تعارض کار و خانواده را افزایش دهد و نتیجه معکوس داشته باشد.

در مجموع، یافته‌های مردم‌نگارانه نشان دادند که کم‌فرزندی در این دو محله نشانه کاهش ارزش عاطفی فرزند نیست. بسیاری از مشارکت‌کنندگان کودکان را دوست داشتند، از تجربه والدگری با شور سخن می‌گفتند و برای فرزندان خود آرزوهای گسترده داشتند. محدودیت باروری دقیقاً از همین اهمیت ناشی می‌شد؛ زیرا فرزند به موجودی تبدیل شده بود که باید بهترین شرایط ممکن برای او فراهم شود. خانواده‌ها به‌جای توزیع منابع محدود میان چند فرزند، تمرکز بر یک یا دو کودک را اخلاقی‌تر و مسئولانه‌تر می‌دانستند. این تحول در معنای فرزند و والدگری، هسته اصلی تغییر نظام خانواده و باروری در جامعه شهری مورد مطالعه بود.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که نظام خانواده و باروری در دو محله داوودیه و خانی‌آباد نو در جریان تحولی چندبعدی قرار گرفته است. این تحول را نمی‌توان تنها با کاهش تعداد فرزندان توضیح داد، زیرا در پس این کاهش، دگرگونی در تعریف خانواده، معنای فرزند، نقش‌های زن و مرد، الگوی مسئولیت‌پذیری و برداشت افراد از زندگی مطلوب قرار دارد. خانواده همچنان یکی از مهم‌ترین منابع هویت، عاطفه و امنیت اجتماعی شهروندان است، اما دیگر الزاماً در قالب خانواده پرجمعیت، روابط اقتدارگرایانه و تقسیم نقش‌های ثابت بازتولید نمی‌شود. خانواده جدید کوچک‌تر، زوج‌محورتر، برنامه‌ریزی‌شده‌تر و بیش از گذشته مبتنی بر مذاکره میان خواسته‌های فردی و مسئولیت‌های جمعی است.

فرزند در روایت مشارکت‌کنندگان ارزش عاطفی بسیار بالایی داشت، اما کارکردهای اقتصادی و حمایتی گذشته را تا حد زیادی از دست داده بود. والدین فرزند را نیروی کار، تضمین دوران سالمندی یا عامل حفظ ازدواج نمی‌دانستند. او بیشتر به‌عنوان انسانی مستقل با نیازهای آموزشی، روانی، جسمی و اجتماعی پیچیده تعریف می‌شد که والدین در برابر آینده او مسئول‌اند. همین برداشت موجب شده بود فرزندآوری به تصمیمی سنگین و بلندمدت تبدیل شود. بسیاری از خانواده‌ها یک یا دو فرزند را نه به دلیل بی‌علاقگی به کودکان، بلکه به دلیل تمایل به ارائه مراقبت و تربیت باکیفیت انتخاب می‌کردند.

مقایسه دو محله نشان داد که تفاوت‌های طبقاتی، شکل و زبان نگرانی‌ها را تغییر می‌دهند، اما الزاماً به الگوهای باروری کاملاً متفاوت منجر نمی‌شوند. در خانی‌آباد نو، هزینه‌های جاری، اشتغال ناپایدار، مسکن، مهدکودک و تأمین نیازهای پایه اهمیت بیشتری داشتند. در داوودیه، حفظ سطح رفاه، مدرسه باکیفیت، کلاس‌های آموزشی، فضای مستقل و آینده اقتصادی فرزند برجسته‌تر بود. با وجود این تفاوت، هر دو گروه به نتیجه‌ای نزدیک می‌رسیدند: داشتن فرزندان کمتر برای کنترل هزینه‌ها و تمرکز منابع. در یک محله، کم‌فرزندی راهی برای جلوگیری از محرومیت بود و در محله دیگر، وسیله‌ای برای حفظ استاندارد مطلوب زندگی و موقعیت اجتماعی تلقی می‌شد.

نامانی اقتصادی در هر دو محله وجود داشت، اما تنها به کمبود درآمد محدود نبود. خانواده‌ها از ناتوانی در پیش‌بینی آینده، تغییر قیمت‌ها، دشواری اشتغال فرزندان و هزینه بلندمدت آموزش و مسکن نگران بودند. آنان هنگام تصمیم درباره فرزند، دوره‌ای چند ده‌ساله را در ذهن خود مرور می‌کردند و خود را در برابر رضایت و موفقیت آینده او پاسخ‌گو می‌دانستند. در نتیجه، مشوق‌های کوتاه‌مدت مالی نمی‌تواند به‌تنهایی این احساس ناامنی را از میان ببرد. تصمیم باروری به اعتماد پایدار نسبت به آینده نیاز دارد.

یکی از مهم‌ترین تغییرات، افزایش آگاهی و استقلال زنان بود. زنان مشارکت‌کننده نقش مادری را ارزشمند می‌دانستند، اما آن را تنها هویت و مسئولیت خود نمی‌پذیرفتند. آنان خواهان ادامه تحصیل، اشتغال، مراقبت از سلامت، ارتباط با دوستان و برخورداری از زمان شخصی بودند. الگوی مادری فداکارانه‌ای که زن را به حذف کامل خواسته‌های خود وادار می‌کرد، برای بسیاری از آنان قابل‌قبول نبود. عدم مشارکت کافی همسر در مراقبت از کودک و کار خانگی، خستگی و احساس محدود شدن را افزایش می‌داد و بر تصمیم به فرزند دوم یا سوم اثر می‌گذاشت. بنابراین، مسئله باروری مستقیماً با عدالت درون خانواده و نحوه تقسیم مسئولیت میان زن و مرد مرتبط است.

رسانه‌های اجتماعی استانداردهای جدیدی درباره خانواده، کودک و والدگری ایجاد کرده‌اند. تصاویر خانه، پوشاک، جشن‌ها، آموزش و سفر، زندگی مطلوب را به‌گونه‌ای بازنمایی می‌کنند که هزینه و فشار روانی والدگری را افزایش می‌دهد. خانواده‌ها ممکن است این تصاویر را تجملی بدانند، اما همچنان تحت تأثیر آن‌ها قرار گیرند. کودکان نیز به دلیل دسترسی گسترده به اطلاعات و مقایسه با همسالان، خواسته‌ها و انتظارات بیشتری دارند. والدین در برابر این شرایط احساس می‌کنند برای داشتن چند فرزند باید سطحی از منابع و توجه را فراهم کنند که از توان آنان خارج است.

باورهای مذهبی همچنان در معنابخشی به فرزندآوری حضور دارند، اما از شرایط اقتصادی و اجتماعی جدا نیستند. مشارکت‌کنندگان مذهبی فرزند را نعمت الهی می‌دانستند، ولی بر تلاش، مسئولیت و توانایی تربیت نیز تأکید می‌کردند. باور به رزق با ضرورت برنامه‌ریزی ترکیب شده بود. این وضعیت نشان می‌دهد که ارزش‌های دینی حذف نشده‌اند، بلکه در تعامل با تجربه جدید خانواده بازتفسیر می‌شوند. سیاست‌هایی که بخواهند تنها از طریق توصیه اخلاقی یا دینی رفتار باروری را تغییر دهند، بدون آنکه شرایط زیسته خانواده‌ها را بهبود بخشند، احتمالاً اثر محدودی خواهند داشت.

ترجیح آشکار پسر در میان بیشتر مشارکت‌کنندگان کاهش یافته بود، اما نشانه‌های پنهان آن در زبان، شوخی و توزیع امکانات باقی مانده بود. افراد خود را برابری‌خواه معرفی می‌کردند، اما گاه در رفتارهای روزمره تفاوت‌هایی میان دختر و پسر دیده می‌شد. این موضوع نشان می‌دهد که تغییر فرهنگی همیشه به‌صورت کامل و هم‌زمان رخ نمی‌دهد. ارزش جدید برابری ممکن است در سطح گفتار پذیرفته شود، درحالی‌که آثار باورهای گذشته در کنش‌های ناخودآگاه ادامه یابد. تفاوت شیوه بیان این موضوع در دو محله نیز نشان داد که موقعیت اجتماعی بر نحوه نمایش هویت فرهنگی تأثیر دارد.

تبارنامه‌ها شواهد روشنی از کاهش نسلی باروری ارائه کردند. در نسل‌های پیشین، خانواده‌های سه، چهار و پنج‌فرزندی رایج بودند، اما در نسل جدید، تجرد، بی‌فرزندی، تک‌فرزندی و دوفرزندی غلبه داشت. این نمودارها نشان دادند که کاهش باروری تنها حاصل پاسخ‌های

نظری افراد نیست، بلکه در ساخت واقعی شبکه‌های خویشاوندی رخ داده است. همچنین افزایش تجرد و تأخیر ازدواج بخش مهمی از این تغییر بود. خانواده هنوز در هویت افراد اهمیت داشت، ولی نسل جدید تمایل کمتری به بازتولید اندازه و الگوی خانوادگی نسل قبل نشان می‌داد. از منظر تحلیلی، کم‌فرزندی را می‌توان راهبردی برای سازگار کردن خانواده با شرایط جدید دانست. خانواده‌ها برای حفظ تعادل میان درآمد، زمان، سلامت، شغل، رضایت زناشویی و تربیت کودک، تعداد فرزندان را کاهش می‌دهند. این تصمیم در سطح فردی و خانوادگی منطقی است، اما هنگامی که در سطح جامعه گسترش می‌یابد، پیامدهای جمعیتی و اجتماعی مهمی ایجاد می‌کند. راه‌حل این تعارض آن نیست که خانواده‌ها به دلیل انتخاب خود سرزنش شوند، بلکه باید شرایطی فراهم شود که پذیرش فرزند با از دست دادن امنیت، استقلال و کیفیت زندگی برابر نباشد.

سیاست‌های جمعیتی باید از پرداخت‌های محدود و مقطعی فراتر روند و بر حمایت‌های پایدار تمرکز کنند. امنیت شغلی، مسکن قابل‌دسترسی، مراقبت ارزان و باکیفیت از کودک، مرخصی واقعی برای مادران و پدران، امکان بازگشت زنان به کار، حمایت از سلامت روان پس از زایمان، کاهش هزینه آموزش و دسترسی به خدمات مشاوره از جمله نیازهای اصلی خانواده‌ها هستند. مشارکت پدران در مراقبت و کار خانگی باید به‌عنوان بخشی از سیاست خانواده مورد توجه قرار گیرد. حمایت‌ها نیز نباید به کارکنان بخش دولتی محدود شوند، زیرا بسیاری از خانواده‌های آسیب‌پذیر در بخش خصوصی، مشاغل آزاد یا اشتغال‌های غیررسمی فعالیت می‌کنند.

این پژوهش به دو محله و شمار محدودی از مشارکت‌کنندگان محدود بود و هدف آن تعمیم آماری به همه شهروندان تهران نبود. انجام بخشی از میدان در دوره کرونا، دشواری دسترسی به برخی مشارکت‌کنندگان و احتمال خودسانسوری در موضوعات حساس از دیگر محدودیت‌ها بود. همچنین همه خانواده‌ها امکان یا تمایل ترسیم تبارنامه کامل را نداشتند. باین‌حال، ترکیب مصاحبه، مشاهده و تبارنامه تصویری چندلایه از تغییرات خانواده و باروری ارائه کرد. پژوهش‌های آینده می‌توانند مناطق بیشتری از تهران را بررسی کنند، تجربه زنان و مردان را به‌صورت جداگانه مقایسه نمایند، زوج‌های فاقد فرزند را به‌طور عمیق مطالعه کنند و تغییرات تبارنامه‌ای را در طول زمان پیگیری نمایند. بررسی نقش مهاجرت، نوع اشتغال، مسکن، ناباروری ناخواسته و تجربه فرزندان تک‌فرزند نیز می‌تواند ابعاد تازه‌ای از این تحول را روشن سازد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

References

- Abbasi, M., & Khani, S. (2013). Economic Insecurity and Fertility: A Case Study of Married Women in Sanandaj County. *Journal of the Demographic Society of Iran*, 33-71.
- Afshar Kohan, J., & Rezaeian, M. (2018). An Intergenerational Comparison of the Relationship between Individual Value Systems and Attitudes toward Family Stability. *Sociology of Social Institutions*, 5(12), 293-326.
- Alizadeh, S., Mirmiran, P., & Hajifoghaha, M. (2017). The Role of Nutrition in Female and Male Fertility. *Journal of Babol University of Medical Sciences*, 19(4), 7-91.
- Azad Armaki, T. (2016). *Changes, Challenges, and the Future of the Iranian Family*. Tisa Publishing.
- Azad Armaki, T., & Zahiriniya, M. (2019). An Examination of Value Types and Cultural Changes in the Family. *Family Research Quarterly*(23).
- Bani Hashemi, H., Sarvar, R., & Ziari, Y. A. (2013). Infill Development in Deteriorated Urban Fabrics: The Case of Khaniabad Neighborhood in Tehran. *Sarzamin Geographical Quarterly*, 10(40).
- Barcellos, C. (2011). The Experience of Pregnancy: Subjectivity and Social Relations. *Vibrant: Virtual Brazilian Anthropology*, 8(2). <https://doi.org/10.1590/S1809-43412011000200026>
- Brown, N., & McIlwraith, T. (2020). *Perspectives: An Open Introduction to Cultural Anthropology*. American Anthropological Association.
- Chamani, S., Moshfegh, M., & Shakarbeygi, A. (2016). A Mixed-Methods Study of Childbearing Challenges in Tehran. *Gender and Family Studies*, 3(1).
- Cheraghi, M. (2018). A Psychological Analysis of Parent-Child Relationships in Iranian Proverbs. *Family Research*, 383-410.
- Eller, J. D. (2015). *Cultural Anthropology*. Routledge.
- Essén, B., Binder, P., & Johndotter, S. (2011). An Anthropological Analysis of the Perspectives of Somali Women in the West and Their Obstetric Care Providers on Caesarean Birth. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 32(1), 10-18.
- Fakouhi, N. (2012). *Foundations of Anthropology*. Ney Publishing.
- Farbod, M. S. (2016). *An Introduction to Family and Kinship: Anthropology of Family and Kinship*. Danjeh Publishing.
- Farbod, M. S. (2018). *Foundations of Anthropology*. Golazin Publishing.
- Foroutan, Y., & Karami, F. (2016). Patterns and Determinants of Childbearing Intentions in Iran. *Journal of the Demographic Society*(21), 71-100.
- Ghaderi, T., & Alghouneh, Z. (2017). An Examination of Egoistic Individualism and Its Related Factors among Students at Shiraz University, with Emphasis on Social Class. *Social Sciences Quarterly*, 26(79).
- Ghasemi, A., Rad, F., & Savabi, H. (2014). An Examination of Changes in Women's Fertility according to the Socioeconomic Positions of Couples. *Quarterly Journal of the Women's and Family Social-Cultural Council*, 16(63).
- Hashemi, A. (2012). Changes in Cultural Patterns and Elements from the Extended Family to the Nuclear Family. *Iranian Culture and People Quarterly*(31), 11-27.
- Jafari Bai, M. (2019). An Examination of the Transformation of the Iranian Family through Demographic Indicators. *Population Quarterly*(109-110), 121-153.
- Kaveh Firouz, Z. (2017). The Effect of Social and Cultural Capital Components on Attitudes toward Childbearing. *Social Studies and Research in Iran*(1), 119-143.
- Khorramshahi, B. (2018). *The Bustan of Saadi*. Doustan Publishing.
- Lenkeit, R. E. (2011). *Cultural Anthropology*. McGraw-Hill Education.
- Masoumi, M., & Rahiminejad, V. (2012). Women and Gendered Proverbs. *Quarterly Journal of Persian Language and Literature*(11), 135-158.
- Mehrabani, V. (2013). A Comparative Examination of Fertility-Economics Models and Schools Using Iranian Data. *Journal of the Demographic Society of Iran*(16), 5-27.
- Modiri, F., & Ghazi Tabatabaei, M. (2018). The Effect of Marital Quality of Life on Fertility Intentions. *Sociology of Social Institutions*(12), 73-94.
- Moltafat, H., Navah, A., & Rashidi, S. (2020). An Analysis of the Relationship between Lifestyle and Fertility Decline. *Sociology and lifestyle management*(16), 401-438.
- Panahi, H. (2012). Family Health and Its Social Determinants. *Social Sciences Quarterly*(59).
- Rasoulzadeh Aghdam, S., Adlipour, S., & Mirmohammadtabar, A. (2016). An Analysis of the Relationship of Social Capital and Lifestyle with the Tendency toward Childbearing: A Study of Students at Shahid Madani University of Azerbaijan. *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 5(20).

- Rastegar Khaled, A., & Mohammadi, M. (2015). Cultural Change and Fertility Decline in Iran. *Journal of Applied Sociology*, 26(58).
- Razeghi Nasrabad, H., & Modiri, F. (2015). The Relationship between Religiosity and Fertility Intentions in Tehran. *Journal of the Demographic Society*, 127-162.
- Sadeghi, H., & Saraei, H. (2016). Factors Affecting the Tendency toward Childbearing among Women in Tehran. *Quarterly Journal of Welfare and Social Development Planning*, 7(27).
- Saeidi Madani, M., & Foroutan, Y. (2011). Patterns and Determinants of Sex Preference in Neka County, Mazandaran Province. *Journal of the Demographic Society*, 163-189.
- Sayarpour, F. (2014). Anthropology of the Body. *Journal of the Scientific Association of Anthropology*.
- Shabani, B. (2020). An Analytical Study of Didactic Teachings in Proverbs of the Jahromi Dialect. *Quarterly Journal of Literature and Local Languages of Iran*(30), 37-62.
- Shabanpour, M., Vosoughi, M., & Kaldi, A. (2018). Explaining the Role of Kinship Networks in the Stability of the Nuclear Family: A Case Study of Tehran. *Journal of Police-Social Research on Women and Family*, 6(1), 13-124.
- Soleimanifar, N. (2015). An Analysis of the Teachings of the Qur'an and the Torah concerning Childbearing and Population Growth. *Tadabbur*.
- Zare, B., & Safiari, H. (2015). A Study of the Factors Associated with Marital-Life Satisfaction among Married Women and Men in Tehran. *Quarterly Journal of Social and Psychological Studies of Women*, 13(1).
- Zare, S., & Hashemi, S. H. (2013). The Effect of Religion on Population and Fertility Policies. *Islam and Social Sciences*(10), 81-98.
- Ziaei Bigdeli, M., Kalantari, S., & Alizadeh, M. (2018). The Relationship between the Total Fertility Rate and Socioeconomic Development. *Social Welfare*(21), 123-140.